

Lietuvos istorijos institutas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 24

VILNIUS 2003

Redaktorių kolegija:

Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(*Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas*)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela
(*Lietuvos istorijos institutas*)

METALINĖS APRANGOS DETALĖS IR PAPUOŠALAI VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES TYRINĖJIMŲ DUOMENIMIS

DAIVA STEPONAVIČIENĖ

Kasinėjant Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmus (toliau – VŽP), surasta tūkstančiai radinių, pagamintų iš tauriųjų ir spalvotųjų metalų, stiklo ir mineralų, kadaise puošusių kilmingiausiųjų Lietuvos asmenų kaklą, rankas ar drabužį. Deja, dauguma šių dirbinių aplūžę ir susidėvėję – nebetekė savo ankstesnio prabangaus žavesio. I Valdovų rūmus jie pateko įvairiais keliais – kaip karo grobis ar dovanos, iš įvairių Rytų ir Vakarų valstybių, o kai kurie pagaminti vietoje.

Panaši etninių Lietuvos regionų medžiaga jau yra suklasifikuota pagal vietoves ir laikotarpius. Pagal papuošalų padėtį kapuose ir išlikusius tekstileis pėdsakus atkurtas nešiosenos stilius, tuo tarpu miesto kultūra ir mados stilistika archeologine-teorine prasme neliesta visai, kaip iki šiol nekalbėta ir apie miesto kultūros ir mados lopšį – Lietuvos valdovo dvarą. Tą trukdė atlikti ilgi paminklų tyrimai, rastos medžiagos gausumas ir įvairumas, taip pat nebeatkuriamas fragmentiškumas, kartais trukdantis priskirti vieną ar kitą radinių konkrečiai grupei. I pagalbą ateina jau žinoma Lietuvos archeologinė medžiaga, tenka remtis ir kitų šalių analogijomis, Europos mokslininkų teorinėmis studijomis, ikonografija bei rašytiniais šaltiniais, tačiau kai kurie iš jų – labai negausūs ir mažai informatyvūs, paliekantys laisvės fantazijai.

Papuošalus ir jų fragmentus Lietuvos archeologinėje literatūroje pagal padėtį kapuose įprasta skirstyti į galvos, kaklo, krūtinės, juosmens, rankų papuošalus, tačiau kadangi Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmuose rasti daiktai nėra įkapės, jie bus skirstomi pagal funkcionalumą – taip, kaip įprasta europinėje literatūroje: kūno, plaukų ir drabužių papuošalus (Большая, 1986, c. 279). Taip bus daroma todėl, kad kartais tikrąją radinių paskirtį, nežinant nešiojimo vietas, nustatyti

problemiška, todėl dalis jų bus aptariama kaip puošmenos, skirtos drabužio ar aksesuaro meniniams išbaigtamui, praturtinimui. Dėl šių priežasčių, dėstant radinius pagal stilistiką ir nešioseną, ne visada bus atsižvelgiama į papuošalų savininkų lyti, nes kai kada labai sunku nustatyti, kurie papuošalai buvo nešiojami moterų, kurie – vyrių: subtilumas ir puošnumas, kalbant apie valdovo dvarą, nėra daikto priklausomybę nustatantis kriterijus. Beje, tokie daiktai, kaip amuletai, kurie paprastai Lietuvos archeologinėje literatūroje aptarinėjami kartu su papuošalais (raktai-kabučiai, žvangučiai, kaustyti žvérių nagai), šiame skyriuje nagrinėjami nebus, nes jie labiau įprasmina ne estetinę-puošybinę, o religinę-simbolinę funkciją.

Nebus kalbama ir apie šarvus, nors tai iš pirmo žvilgsnio atitiktų aptariamają temą ir logiška būtų, kalbant apie metalines aprangos detales, aptarti ir juos, tačiau pavienių šarvų dalių klasifikacija ir jų skirstymas pagal laikotarpius labiau tiktu rašant apie ginkluotę apskritai, o tai, mūsų manymu, galėtų būti kita tema.

Ikigotikinio – baltiškojo – laikotarpio ir gotikos laikų papuošalų nėra išlikę, todėl archeologija – bene vieninteliš šaltinis jiems nušvesti ir klasifikuoti. Būtent šio laikotarpio analogijos pilies radiniams randamos Lietuvos archeologinių tyrimų medžiagoje. Daiktiniai ir rašytiniai šaltiniai, leidžiantys susikurti vaizdą apie Lietuvos valdovo gotikos ir ankstyvojo renesanso puošybinį juvelyrkos stilium, siekia Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro laikus. Tai yra jo įkapės, surastos Katedros karališkojoje kriptoje (Lorentz, 1933; Kitkauskas, 1994, p. 34), bei kunigaikščio brangenybių rejestras, sudarytas 1506 m., prieš pat jo mirtį (Papée, 1927 – iš lotynų k. vertė autorė). Nebaltiškos kilmės papuošalų analogijų tenka ieškoti to laikotarpio miniatiūrose ir paveiksluose.

Renesanso stiliaus nešiosenos užuominų randama Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės dokumentacijoje (čia naudojamas tik skelbta medžiaga – Ragauskienė, 1999; Ragauskienė, Ragauskas, 2001). Dokumentinę medžiagą vėlgi iliustruoja Karališkosios kriptos radiniai – Žygimanto Augusto žmonų – Elžbietos Habsburgaitės ir Barboros Radvilaitės įkapės (Morełowski, 1932; Lorenz, 1933; Kitkauskas, 1994, p. 34, 36). Iš Vakarų Europos analogijų, atispindinčių ir dailės kūriniuose, galima spręsti, kad meistrai juvelyrai, atsižvelgdami į naujus mados vėjus, gaminio auksines grandines, perlaines apyrankes ir apgalvius, paauksuotus diržus bei sagas, brangakmenių akimis žiedus. Žiedų akyse kartais būdavo iškalinėjami portretai, savininko herbai ar kiti asmeniniai ženklai; juos naudojo ne tik vyrai, bet ir moterys. Gotiškasis saikingumas ir asketiškumas buvo pamirštas: papuošalai tapo brangesni, naudojant tauriuosius metalus, brangakmenius, emalį.

Baroko laikais visiškai pasikeitė drabužių stilis, ypatingas dėmesys buvo skirtas šukuosenai, nes išnyko įprotis dengti galvą skarelėmis ir kepuraitėmis. Papuošalai susmulkėjo, tačiau jų formos tapo subtilesnės ir įvairesnės, juos imta derinti tarpusavyje – komplektuoti. Nešiosenai apibūdinti labai padeda išpopuliarėjęs tais laikais portretas visu ūgiu.

Plaukų papuošalai

Šukuosenos ir jų formavimo priemonės

Apie šukuosenų formavimą galima spręsti tik pagal rastas šukas. Jų rasta įvairiuose tyrinėtuose Valdovų rūmų teritorijos sluoksniuose. Tai dažniausiai medinės ar kaulinės dvipusės šukos, kartais puoštos įrežtomis linijomis ar akytu ornamentu. Tačiau šukos įrodo tik patį šukavimo faktą, bet nieko nekalba apie šukuoseną. Apie ją nieko negalima spręsti ir iškuokšto tamšių plaukų, surastų Valdovų rūmų pietinių vartų bokšto rūsyje (Steponavičienė, 1997š, p. 8). Žmogaus plaukai – vienas iš rečiausiu archeologinių radinių.

Plaukai yra natūralus galvos papuošalas. Jie nuo seno patogumo dėlei būdavo pinami į kasas arba paliekami palaidi, prilaikant juos austą juosta ar metaliniu lanku, kurį Lietuvos archeologinėje medžiagoje įprasta vadinti apgalviu. Šis plaukų papuošalas, iš pradžių turėjęs galbūt tik praktinės reikšmės, atskiriant nobilitetui, tapo turto, kilmės ir valdžios simboliu, išaugdamas į išskirtinį valdovo ženklą – **karūną**. Viduramžių monarcho karūna, kaip teigia Europos

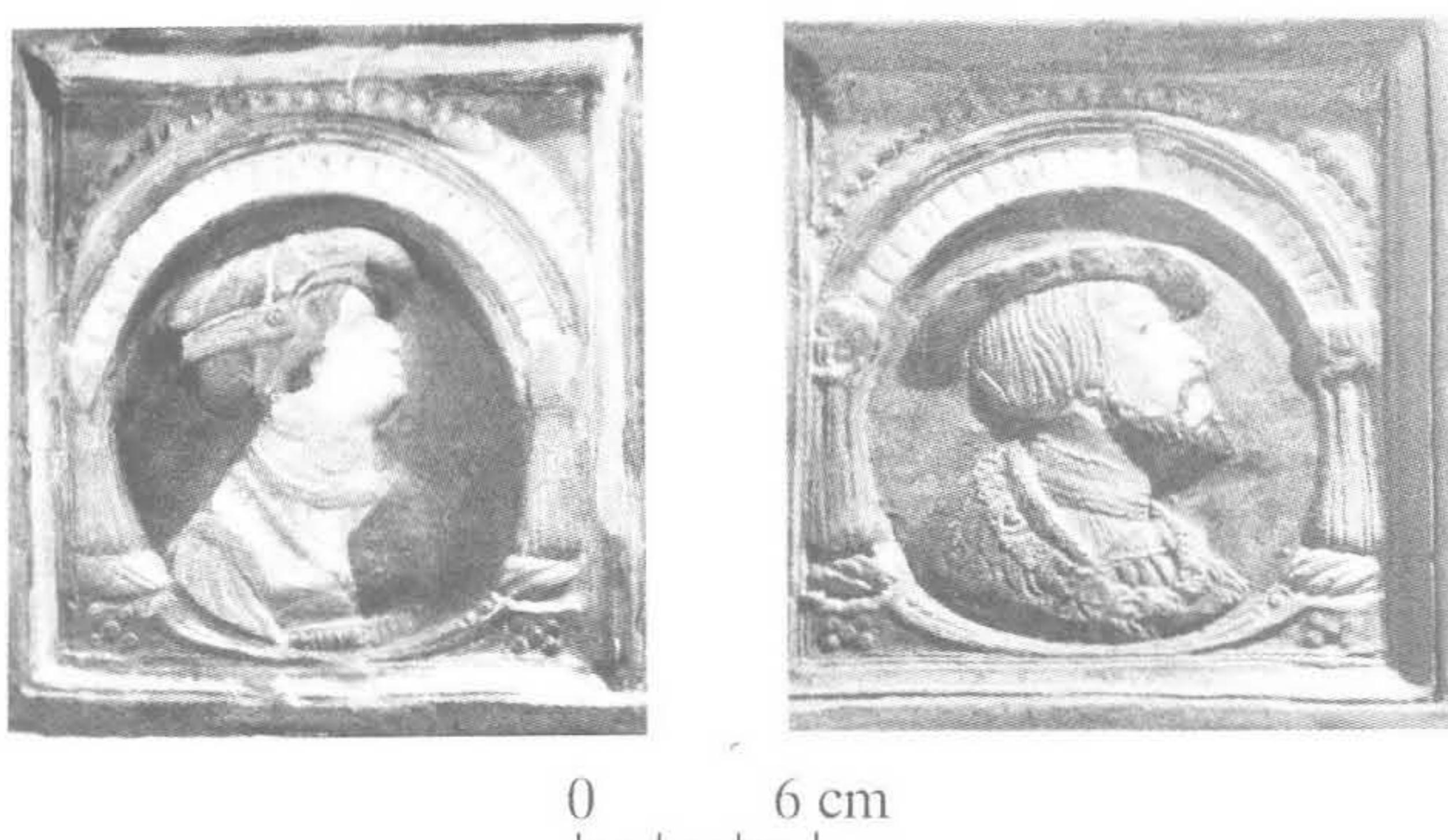

1 pav. Koklio fragmentas su ilgaplaukio jaunuolio atvaizdu.
K. Vainoro nuotr.

menotyrininkai, yra diademos vedinys. Senovėje aukšines diademas ir lankus dėvėjo tik aukščiausio luomo atstovai – žyniai ir faraonai (Большая, 1986, c. 299). Lietuvos valdovai, gavę ir Lenkijos karūnas, su jomis nesiskirdavo ir po mirties: jie buvo laidojami su visomis, bet tik įkapėms gamintomis karališkomis insigniomis (Wawel, 2000; Morełowski, 1932; Lorenz, 1933; Kitkauskas, 1994).

Likusiems visuomenės nariams tapo įprasta plaukus slėpti po **kepure** ar **nuometu**. Tuo ypač išsiskiria gotikos laikotarpis. Tuomet moterų „puošę“ aukšta kakta, neva rodanti aukštą protinį išsvystymą bei išsilavinimą. Tokio pobūdžio „išsilavinimas“ buvo pasiekiamas, išskutant plaukus palei kaktą... Likusieji plaukai būdavo supinami į dvi kasas ir suraitomi ausų srityje arba sukeliami ant viršugalvio ir pridengiami aukšta kepure.

Vyrų šukuosenos XV a. pradžioje, sprendžiant iš keliautojo Žilberio de Lanua pastabos, buvusios nemoderniškos, nes „vyrai nešioja padrikus ant pečių plaukus“ (Klimas, 1933, p. 116). Ilgi vyrų plaukai, sprendžiant iš Vilniaus žemutinėje pilyje rastų atvaizdų kokliuose, mėgti ir ankstyvojo renesanso laikais (1 pav.). Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro brangenybių sąraše dominuoja „specialis mūsų plaukų raištis, ataustas auksu ir perlais“ (Papée, 1927, p. 542). Vadinas, Aleksandras Jogailaitis buvo ilgaplaukis. Sprendžiant iš gotikos laikų autentiškų ir vėlesnių – imaginacių – valdovų

2 pav. Kvadratiniai kokliai su moters ir vyro portretais.
K. Vainoro nuotr.

portretų freskose (Adomonis, 1989), monetose (Kałkowski, 1974), graviūrose (Jonynas, 1996), skulptūrose (Širmulis, 1994) to laikotarpio Lietuvos didieji kunigaikščiai Vytautas, Jogaila, Kazimieras Jogailaitis, Aleksandras Jogailaitis ir net senu papročiu Žygimantas Senasis nenešiojo nei ūsų, nei barzdos, arba ją labai trumpai kirpo, tik pastaras valdovas pasitrumpino plaukus, sekdamas nauja mada.

Renesanso laikais tapo įprasta moterims plaukus sucti į kuodą ir pridengti nedidele keputaite ar berete. Vyrų plaukai trumpi, taip pat pridengti berete. Apie tai liudija ne tik to meto Europos tapyba, bet ir taikomosios dailės kūriniai – portretiniai krosnių kokliai, rasti Valdovų rūmų tyrinėjimų metu (2 pav.), kuriuose be kita ko, vaizduojama Ona Jogailaitė, Ferdinando I Habsburgo žmona (Šinkūnaitė, 2000, 19 pav.). Įsigalėjus renesansui ir ankstyvojo baroko laikais Lietuvos valdovai Žygimantas Augustas, Steponas Batoras ir Zigmantas Vaza monetose vaizduojami su ūsais ir gana vešlia įvairaus ilgio barzda (Kałkowski, 1974).

Barokas „prailgino“ vyrų plaukus, „prisegė“ smailius ūsus ir siauras barzdeles, atidengė moters plaukus, juos sukėlė, apkrovė **šinjonais** ir **perukais**. Panašiai vaizduojamas valdovas Vladislovas Vaza su žmona Cecilia Renata 1637 m. nukaldintame vedybų medalyje (Ruzas, 1998). Ilgaplaukių garbanotų Lietuvos didžiujų kunigaikščių portretai puikuojasi ir ant to laikotarpio monetų (Kałkowski, 1974). Tuo metu buvo mēgiami plaukų **smeigtukai**, šukos ir papuošalai, imituojantys natūralias gėles ir vijoklius iš įvairių medžiagų. Iki mūsų dienų galėjo išlikti tik metalinės konstruktyvinės detalės, skirtos suveržti, sutvirtinti, prilaikyti brangakmenius, juostas, plunksnas. Deja, atpažinti tokias detales, iškastas iš žemės, neįmanoma...

Kūno papuošalai

Galvos papuošalai

Auskarai. Gotikinis šukuosenos stilius ir įmantrūs galvos apdangalai atidengė moters kaklą ir netrukdė puikuotis auskarais. Jie, sprendžiant iš etninės Lietuvos archeologinės medžiagos – XIV–XVII a. griautiui kapų, nešioti tik moterų nuo vaikystės iki senatvės.

Viduramžių Vakarų Europos rūmų kostumas perėmė auskarus iš Romos rytinių provincijų juvelyrų (Большая, 1986, c. 296). Vidurio ir Pietvakarių Europoje ypač buvo paplitę puošnūs, grūdėtaja ir filigrano technika atlikti auskarai. Renesansinėje Italijoje ypač buvo mēgiami auskarai su brangakmeniais arba kriausės formos perlų auskarai (Большая, 1986, c. 296). Iš Italijos XVII a. pradžioje auskarus pamėgo visoje Europoje, jie tapo išskirtiniu moterų papuošalu. Jos mėgo perlus, auksinius kabučius su brangakmeniu išorinėje ir emaliu vidinėje pusėje. Baroko laikais auskarai jau jėjo į ansamblį su kitais papuošalais: pakabučiais, apyrankėmis, segėmis (Большая, 1986, c. 296).

XIII–XV a. – ikigotikinio ir gotikinio laikotarpio VŽP auskarai nesiskiria nuo likusios Lietuvos dalies vėlyvuosiouose – XIV–XVII a. – laikotarpio kapinynuose randamų auskarų, – jie akivaizdžiai visu šimtmečiu pavėlavo pasklisti po periferiją. Tiesa, kai kurie radiniai chronologiškai sutampa su XIII–XIV a. Lietuvoje nešiotais vadinaisiais *karoliniais antsmilkiniais*. Tai – žalvariniai apie 5 cm skersmens lankeliai, randami to laiko kapinynuose, sulenkti iš plonos vielos, ant kurios sumauti dvipusiai išgaubti žalvariniai apie 1 cm skersmens skrituliukai (Svetikas, 1988, p. 5), matyt, buvę sujungti, sudarant tuščiavidurį rutuliuką. Keletas tokių išgaubtų 0,8–1,2 cm skersmens skrituliukų rasta VŽP XIV a. sluoksnyje ir apibūdinami tik pagal analogijas. Tiesa, kai kurie iš jų, sprendžiant iš išlikusios vinutės galėjo puošti odinį diržą. Karoliniai antsmilkiniai – Bizantijos imperijos kultūrinė įtaka (Svetikas, 2001, p. 16). Tyrinėtojų nuomone, tokio tipo antsmilkinius–auskarus, kabintus greičiausiai į galvos dangos audeklą (Kuncienė, 1974, p. 72; Kuncienė, 1979, p. 92), XIV–XV a. sandūroje pakeitė auskarai, nešioti iki XVI a. pirmosios pusės (Svetikas, 1988, p. 5, 7), kuriems taip pat kartais naudotos šios puošybinės detales, tik jau pakabintos ant vielutės–strypelio, kilpute užkabinto ant auskaro žiedo, o dar dažniau – ant klausuko formos auskaro. VŽP XIV–XV a. sandūros sluoksnyje rastas tik vienas toks vario lydinio (Cu, Zn >> Sn) atvirais galais 0,1 cm pločio žiedas, puoštas išilgine įstriža bangele. Pagal suklasifikuotas etnines

analogijas, datuotas XV–XVI a. pirmosios pusės, tai – II tipo žiedinis auskaras (Svetikas, 1988, p. 46).

VŽP XIV a. sluoksnyje rastas ir kombinuoto metalo (geležis–varis (Cu, Zn, Sn) – geležis) auskaro kabutis, vielute sujungtas iš dviejų rutuliukų, iš kurių vienas – ažūrinis. Bendras auskaro kabučio aukštis – apie 2 cm (deformuotas), rutuliukų skersmuo – 0,8–0,9 cm. Labai galimas daiktas, kad šis auskaras buvęs sunertas iš trijų rutuliukų – dviejų tuščiavidurių lygiu paviršiumi ir centrinio pinto, bet vienas neišliko. Panašūs auskarai kapinynų tyrinėtojų priskiriami vėlgi XV–XVI a. pirmosios pusės laikotarpiui (Svetikas, 1988, p. 46, pav. 62).

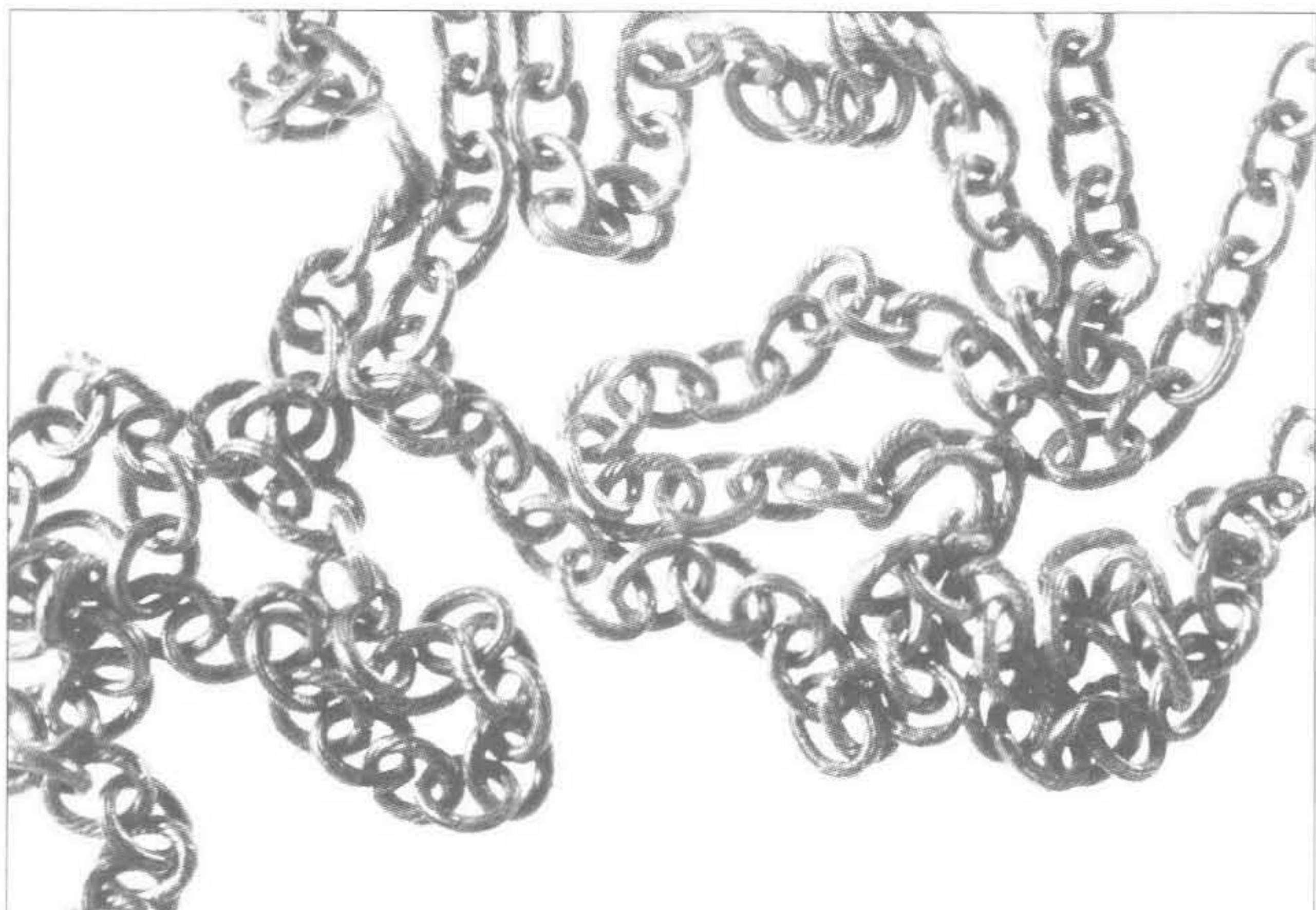
VŽP rastas ir vienas auskaras (tiksliau – jo dalis), neturintis analogijų Lietuvos archeologinėje medžiagoje. Tai 1,4 cm aukščio 0,5 cm skersmens cilindrinis ažūrinis – puoštas pintomis rozetėmis, auksinis auskaras (žr. sp. įkliją). Metalo rūšis ir dirbinio puošyba leidžia teigti jog tai – vėlyvosios gotikos laikotarpiui priskirtinas papuošalas, kuriuo XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje neabejotinai puošesi kilminga VŽP dama.

Kitas to paties laikotarpio auskaras – 0,6 cm skersmens perlas, aptaisytas auksu (išlikusi tik vielinio tvirtinimo dalis). Tiesa, aptaisas išlikęs fragmentiškai, todėl dirbinį galima traktuoti ir kaip sagą arba drabužio puošybinę detalę.

Kaklo papuošalai

Antkaklės. Vienas iš ankstyviausių – XIV a. metalinių kaklo papuošalų, rastų VŽP, yra žalvarinės antkaklės fragmentas. Ji supinta iš dvigubai vytos vielos. Tai – technika, būdinga ir vėlyvuju Lietuvos kapinynų medžiagai. Pintos antkaklės buvo nešiojamos daugiausia Vakarų ir Vidurio Lietuvoje XIV–XV a.; vėlesniais laikais jos iš kapų inventoriaus pastebimai nyksta (Urbanavičienė, 1993š, p. 21). VŽP radinio likęs ilgis – 8,5 cm, jis gana tiesus, kas ir leidžia daryti išvadą, jog tai – antkaklės, o ne apyrankės (joms būdinga tokia pat atlikimo technika), kuri turėtų būti labiau išriesta, dalis. Antkaklės galai neišlikę, todėl apie išbaigtumą kalbėti netenka.

Grandinėlės. Kita kaklo papuošalų grupė – grandinėlės. Tai – išimtinai turtingų miestiečių papuošalas – kaimo gyventojų įkapėse kaklo grandinėlių iki šiol nerasta. Tuo tarpu VŽP XV–XVI a. sandūros sluoksnyje rasta auksinė grandinėlė, sunerta iš pailgų 0,2x0,3 cm dydžio narelių, kurie, nežiūrint savo smulkumo, dar yra graviruoti (3 pav.). Ornamentas dvejopas: vieni brūkšniuoti išilgai, kiti – įstrižai ir sunerti pakaitomis. Grandinėlė sutrūkusi į tris dalis, o bendras jos ilgis – apie 50 cm. Papuošalo gotiškasis subtilumas liudija apie jį gaminusio auksakalio meistriškumą.

3 pav. XV–XVI a. auksinė graviruota grandinėlė iš pietinio korpuso latrinos. V. Skaraičio nuotr.

Iš rašytinių šaltinių, patvirtintų ikonografija, sužinome, kad grandinėles ir grandines mėgo ne tik moterys, bet ir kilmingi vyrai. Antai Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro rejestre surašytose penkios auksinės ir auksuotos grandinėlės, ant kurių pakabinčios kelios gemos (akmenys su figūriniais atvaizdais), rubinas ir safyras; šie kabantys papuošalai surašyti atskirame – krūtinės papuošalų – sąraše, ir ne visai aišku, kuris iš jų buvęs prikabintas prie grandinėlės (kai kurie papuošalai galėjo būti ir segės, tačiau ši dirbinių rūšis neišskirta) (Papée, 1927, p. 541–542).

Aukso grandinė, besipuikuojanti ant didikų krūtinės, matyt, buvo vienas iš jų luominio išskirtinumo požymiu. Antai Žemutinės pilies portretiniame koklyje vaizduojamas Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis, pasidabinęs masyvia (greičiausiai auksine ar sidabrine auksuota) grandine, sunerta iš storų apskritų grandžių (4 pav.).

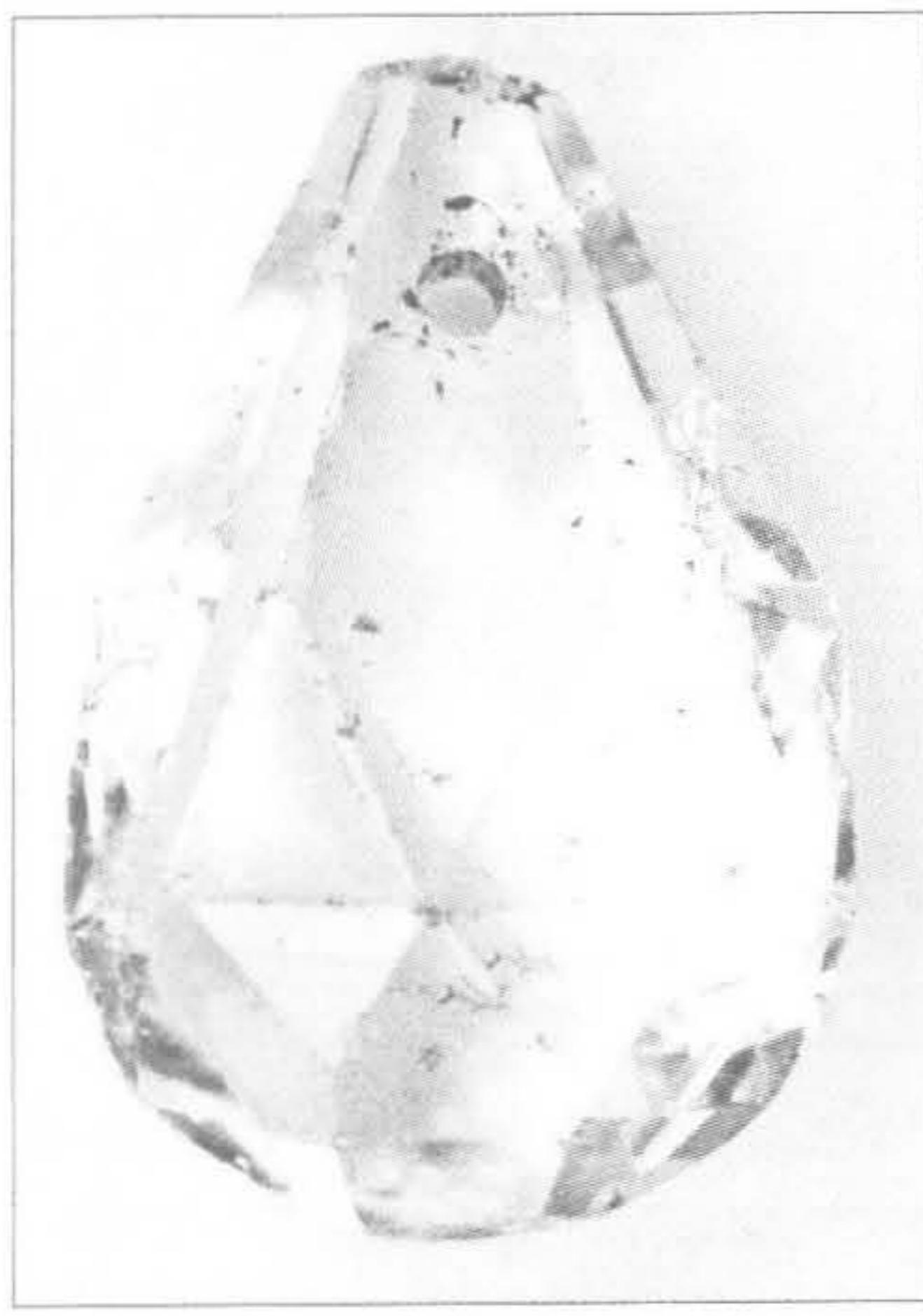
4 pav. Koklis su Žygimanto Senojo, pasipuošusio masyvia grandine, portretu. K. Vainoro nuotr.

Kabučiai, medalionai. Ant grandinėlių paprastai būdavo kabinamas dar koks nors papuošalas – kabutis,

medalionas ar tauriaisiais metalais aptaisytas brangakmenis. Išoriniame rūmų kieme, XVI a. sluoksnyje rastas lašo formos briaunuotas krištolo dirbinys (5 pav.), kuris kaip tik ir galėjo būti pakabintas ant grandinėlės, nes turi viršuje pragręžtą skylutę. Beje, įvairūs krištolo ar mineralų dariniai, įsodinti į tauriujų metalų aptaisą, be jokios abejonių, priklausę kilmingųjų luomo atstovams, Lietuvoje rasti lobijų pavidalu. Iš tokų apsodų sudaryti XIII–XIV a. Stakliškėse rasti kaklo papuošalai – karoliai su kabučiais, pagaminti, kaip manoma,

vietinių meistrų (Daugudis, 1968).

Yra žinoma, kad karalienė Barbora nuolat nešiojo auksinę grandinėlę, ant kurios kabojo kulonas su karaliaus atvaizdu (nedidelį Barboros atvaizdą turėjo ir Augustas) (Ragauskienė, 1999, p. 157). Vavelje eksponuojama Žygimantui Augustui priklausiusi knygos pavidalo dėžutė, aptaisyta auksuotu sidabru, su dvieju jo žmonų portretais, kur Barbora

5 pav. Krištolo pakabutis iš pietinio korpuso išorės.

K. Vainoro nuotr.

vaizduojama, ant grandinėlės pasikabinusi medalioną su karaliaus atvaizdu (Wawel, 2000. T. 3, p. 96–97) (žr. sp. įkliją). Karališkosios kriptos įkapių inventorius – akiavaizdus daiktinis to įrodymas: karalienė Barbora buvo palaidota su ilga auksine grandinėle, užkabinta ant kaklo (Kitkauskas, 1994, p. 36); grandinėlė, kaip manoma, buvo gaminta ne įkapėms, karalienė ją (kaip ir žiedus, rastus ant jos pirštų) nešiojo būdama gyva (Moreliowski, 1932, p. 63). Auksinė grandinėlė buvo rasta ir pirmosios Žygimanto Augusto žmonos Elžbietos kapavietėje. Ant grandinėlės kabojo auksinis 4 cm skersmens medalionas su Žygimanto Senojo atvaizdu vienoje pusėje ir Žygimanto Augusto atvaizdu – kitoje (Lorentz, 1932, p. 63), pagamintas karališkojo monetų ir medalių kalėjo M. Šilingo.

Kabučiai – tarpinė grandis tarp darbužių papuošimo ir kūno papuošalų. Jie pabrėžia bendrą apdarostilių, kartu su auskarais, apyrankėmis, karoliais sudarydami bendrą estetinį ansamblį. Gotikos laikais Europoje kabučiams buvo skiriamas mažesnis dėmesys, negu kitiemis papuošalam. Dažniausiai jie būdavo apskriti, puošti emaliu, brangakmeniais, perlais. Jų padaugėjo tik

XV a. Ypač pamėgti liturginiai motyvais puošti kabučiai, taip pat – zoomorfiniai, vaizduojantys erelį, gaidį, gulbę, pelikaną, driežą, pasakų personažus – vienaragi, drakoną ir pan. (Большая, 1986, c. 293).

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro brangenybių rejestre aprašyta trylika krūtinės papuošalų (lot. *pectorales*), sudarytų iš brangakmenių – deimantu, safyrų, rubinų ir perlų; pastarieji kaba laisvai, juosia safyrą apsukui arba sudarydami kryžiaus formą. Jie – „rinktiniai, skoningi, elegantiški“. Minimos gemos ar kamėjos (lot. *gamai*) su Dievo, Švč. Mergelės, Mozės „tarp palmių arba [kitokių] dviejų medžių“ atvaizdu, taip pat „nemenkas rytiškas krūtinės papuošalas – ametistas auksiniame įsode“ (Papée, 1927, p. 541–542).

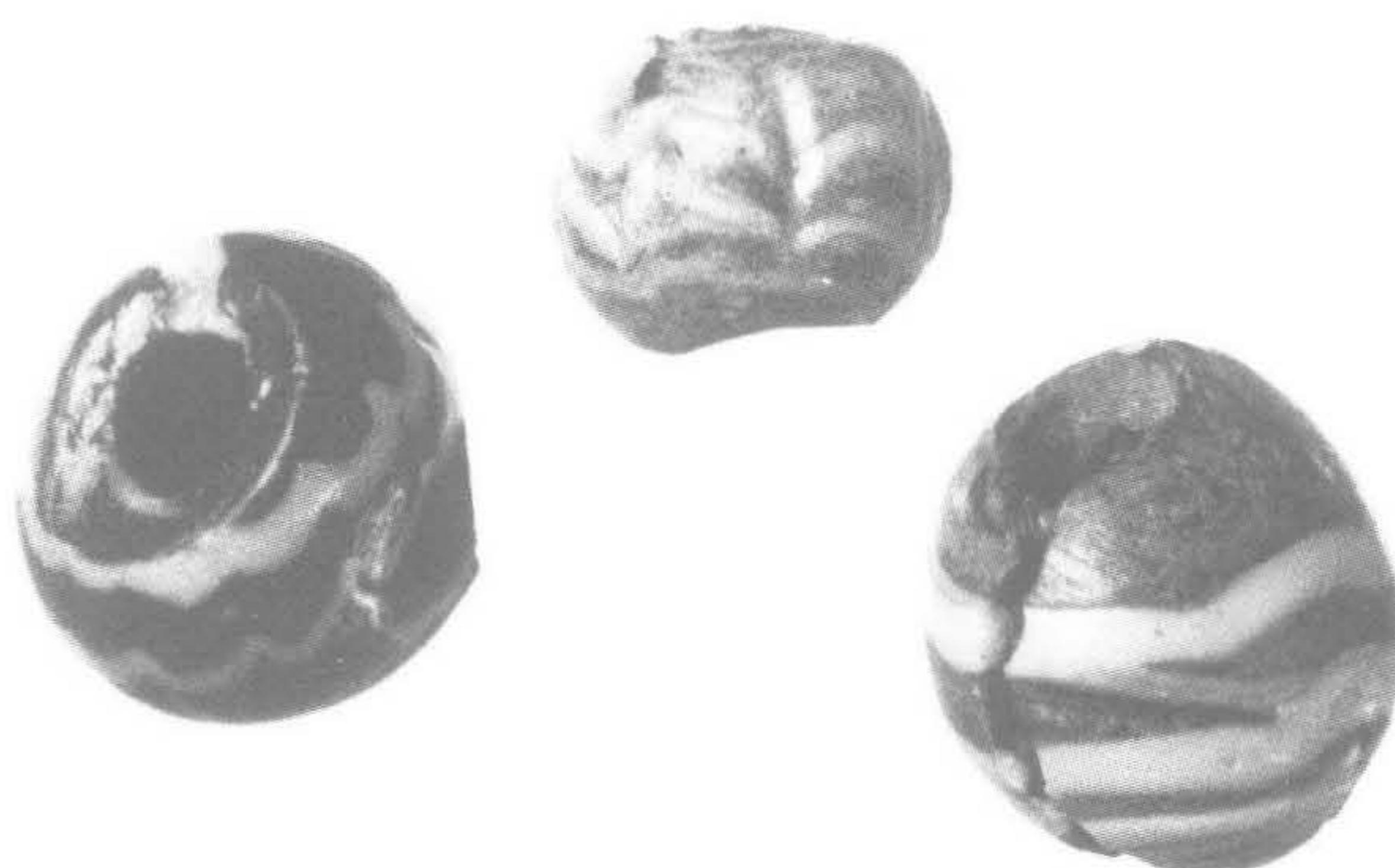
Ispanų mada, pajungusi visą XVI a. juvelyrirką, mėgo masyvius, gausiai emaliuotus kaklo papuošalus. Palengvėjus formoms, Europoje atsirado brangakmeniai ir perlai. Pastarieji ypač būdavo mėgiami baroko laikais. Tai buvo būtinės aukštuomenės damų atributas.

Smulkesni kabučiai būdavo kabinami ne ant grandinėlės, o suveriami ant patvaraus siūlo kartu su karoliais. Vieni iš dažniausiai pasitaikančių kabučių Lietuvos vėlyvuosiouose senkapiuose yra kauri kriauklelės, kurios, kaip ir žvangučiai ypač buvo mėgtos XIV–XV a. Šių kriauklelių yra surasta ir VŽP XIV a. bei XV–XVI a. ribos sluoksniuose.

Rastas ir vienas kitas kitokio tipo kabutis. Tai bronzinis lietas kryžiaus formos 2,3x2,3 cm dydžio kabutis trilapiai arba kryžiniai galais su kilpele, labiau būdingas seniesiems Rusios miestams (Vilniaus, 1995, p. 57) ir apvalus 0,6 cm skersmens kombinuoto metalo (geležis-varis (Cu, Zn, Sn) – geležis) kabutis su stačiakampe plokštele, kurioje padaryta skylutė. Abu šie dirbiniai priskirtini XIII–XIV a.

Karoliai. Populiariausias kaklo papuošalas – karolių vėrinys. Jį galima suverti iš natūralių ir dirbtinių medžiagų, komponuojant spalvas, formas, faktūras. Karoliai – tai apvalūs ar pailgi, lygiu ar briaunuotu paviršiumi, stikliniai, gintariniai, metaliniai, kauliniai, perlmutriniai dariniai su centre išilgai pragręžta skylute. Lietuvos kaimuose kriaukleliai ir metaliniai kabučiai iš vėrių išnyksta XVI a. antrojoje pusėje, užleisdami vietą vien tik stiklo karoliams (Urbanavičienė, 1993š, p. 22).

Patys ankstyviausi VŽP rūmų teritorijoje rasti karoliai – XIII–XIV a. apvalūs apie 1 cm skersmens juodo ir pilko stiklo karoliai, puošti baltomis bangelėmis (6 pav.). Tai – importas iš Kijevo Rusios. Rastas ir to paties laikotarpio 0,5 cm skersmens rausvas karoliukas, taip pat keli panašaus dydžio geltono stiklo karoliai, datuoti XV–XVI a. Tuo laiku nešioti ir kauliniai

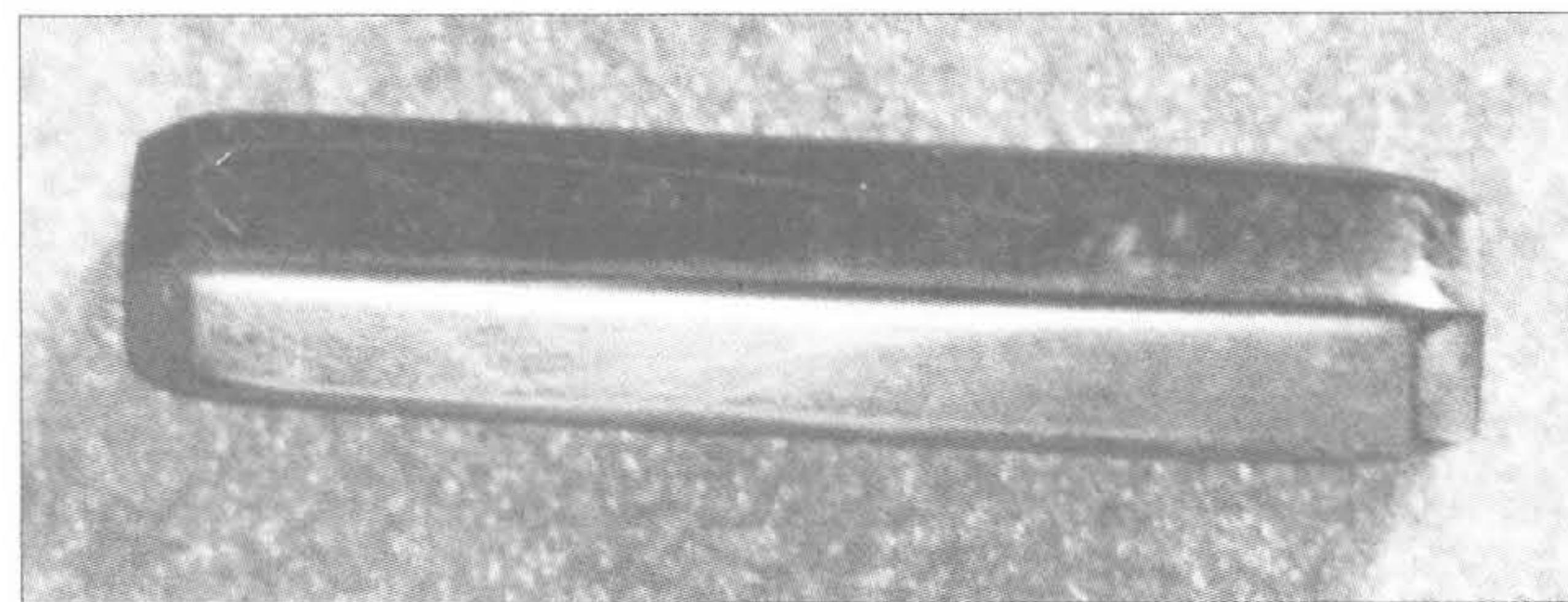

6 pav. XIV a. juodo ir pilko stiklo karoliai – importas iš Rusios.
V. Abramausko nuotr.

bei žalvariniai karoliai, o taip pat pasirodo perlmutro karoliai (žr. knygos IV viršeli), kurie ypač paplinta XVI a., įsigalėjus renesansui. Tai vienas mėgiamiausių karalienės Barboros papuošalų, nešiotų ne tik vėrinyje, kurį sudarė kelios eilės perlų, bet ir kaip suknios puošmena (Šinkūnaitė, 1993, pav. 7). Perlų karoliai rasti pietinio korpuso bokšteliu rūsyje kartu su dar dviem karoliais: juodojo gintaro–gagato karoliu (7 pav.), kurio dydis – 4,1x0,7x0,55 cm, bei raudonu (pasidengusiu balta patina) serdoliko (karneolio) 0,7x0,4 cm dydžio karoliu (Steponavičienė, 1997š, Steponavičienė, 2001, 3:3, 3:4 pav.).

Viršutiniame vidinio rūmų kiemo sluoksnyje yra rastas ir gintarinio karolio fragmentas, tačiau vargu ar priklauso šio sluoksnio susiformavimo periodui: greičiausiai yra gerokai ankstyvesnis, atsitiktinai pakliuvęs į maišytas žemes.

Labai prašmatnūs kaklo vėriniai minimi Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro turto sąraše. Jų – irgi trylika, kaip ir krūtinės papuošalų – „didelių auksinių vėrinių iš brangiųjų akmenų ir akmenėlių bei didesnių ir mažesnių perlų, sudėliotų aplinkui keliomis eilėmis; tarp jų yra didžiausias vėrinys, kitados priklausęs mūsų šviesiausiajai gimdytojai, su įsodintu baltu

7 pav. Juodojo gintaro–gagato karolis iš pietinio korpuso latrinos. K. Vainoro nuotr.

vištos kiaušinio pavidalo safyru, kuris apjuostas keturiais šlifuotais rubinais ir keliais perlais, bei penktu nusmailintu rubinu (lot. *balasius*: tai šviesesnis – rožinis – rubinas – aut., vietinių gyventojų, XIII a. gyvenusių šalia kasyklų, vadintas balašu – Korkutis, 1980, p. 53), esančiu viršuje.

Taip pat tarp jų – didelis raištis (lot. *liga*) su safyru ir labai gerai virš jo matomu, iškiliu vainiku.

Taip pat tarp jų – du vidutiniško dydžio vėriniai su kabaničiomis auksinėmis garbanélémis (bangelémis?) (lot. *crispatura*).

Taip pat – aštuoni dideli apskriti auksiniai vėriniai, aptaisyti, kaip ir ankstesnieji, vienodo dydžio brangakmeniais ir perlais, tarp kurių vienas yra trikampis, o kitas – pamuštas oda, bet su aukso garbanélémis (bangelémis?).

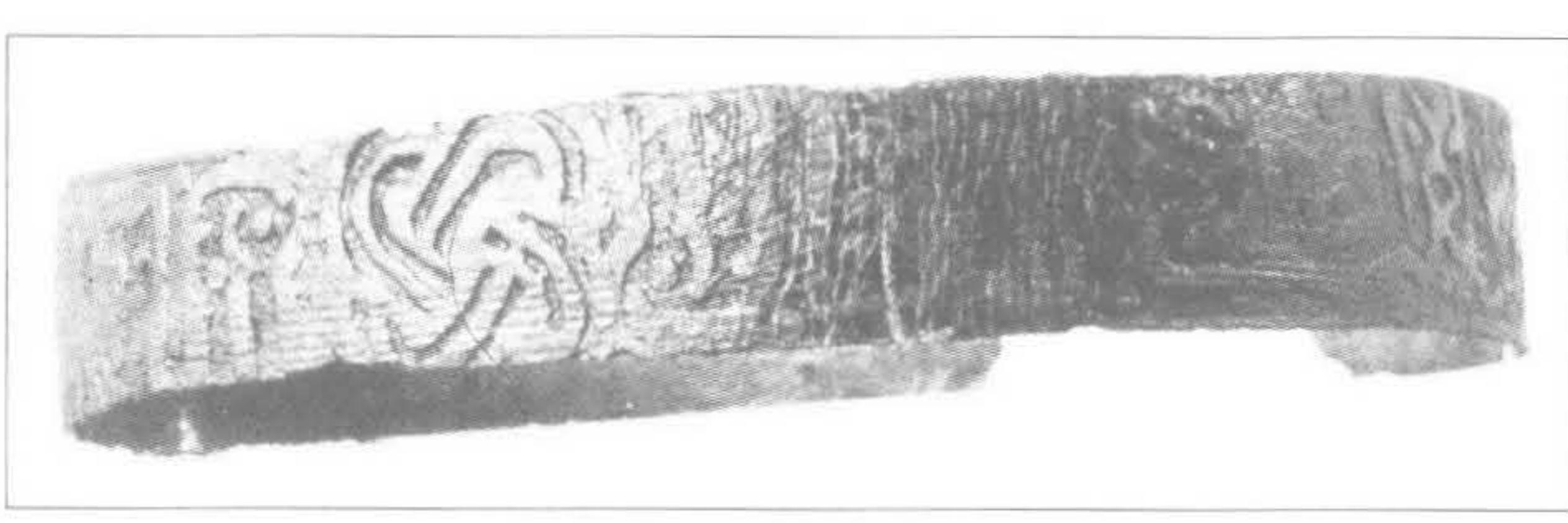
Taip pat – kaklo vėrinys – nedidelis auksinis raištis (pasaitas?) (lot. *liga*) su rubinais ir deimantais“ (Papée, 1927, p. 541).

Rankų papuošalai

Apyrankės. Pirminė apyrankės paskirtis buvo ne tik puošbinė, bet ir praktinė: masyvi kario apyrankė galėjo praversti mūšyje vienas prieš vieną, netekus kitų ginklų, – kaip skydas ginantis bei smūgį stiprinanti priemonė puolant. Moterų apyrankės ne tik tuošė nuogas rankas, bet ir prilaikė rankoves, papildydamos kostiumą.

Aptariamuoju laikotarpiu jos, kaip puošbinis elementas, ėmė nykti. Tai pastebima ir Lietuvos archeologinėje medžiagoje, tą pažymi ir Europos meno tyrinėtojai. Viduramžiai, nepalikę vienos natūraliam žmogaus kūno grožiui, nepripažino net apnuogintų rankų, todėl buvusios tokios populiarios Antikos ir tautų kraustymosi laikotarpiu, krikščionybės plitimo laikais apyrankės buvo nenešiojamos, išskyrius Italiją, kur buvo stipresnės antikinės tradicijos (Большая, 1986, c. 295) bei tam palankus klimatas.

VŽP rasti vos keli apyrankių fragmentai, datuoti XIII–XIV a. ir XV a. Ankstyvajam pilies laikotarpiui priklauso ir analogijų Lietuvoje neturinti vario lydinio (Cu, Zn, Sn) 5,2 cm skersmens ir 0,9 cm pločio apyrankė su iškiliu ornamentu, primenančiu arabiškus rašmenis (8 pav.). Be to, susidaro įspūdis, kad

8 pav. XIII–XIV a. vario lydinio juostinė apyrankė su arabiškais (?) rašmenimis iš pietinio korpuso G rūsio. V. Skaraičio nuotr.

XV-XVI a. auksinis ažūrinis auskaras
iš pietinio korpuso latrinos.
Golden openwork earring, from the latrine of the South building.

1 cm

1 cm

XVI a. odinės
piniginės viršutinis
atvartas, puoštas
kiauraraščiu iš
vakarinio korpuso
latrinos.
Upper flap of leather purse decorated by openwork of the 16th century, from the latrine of the West building .

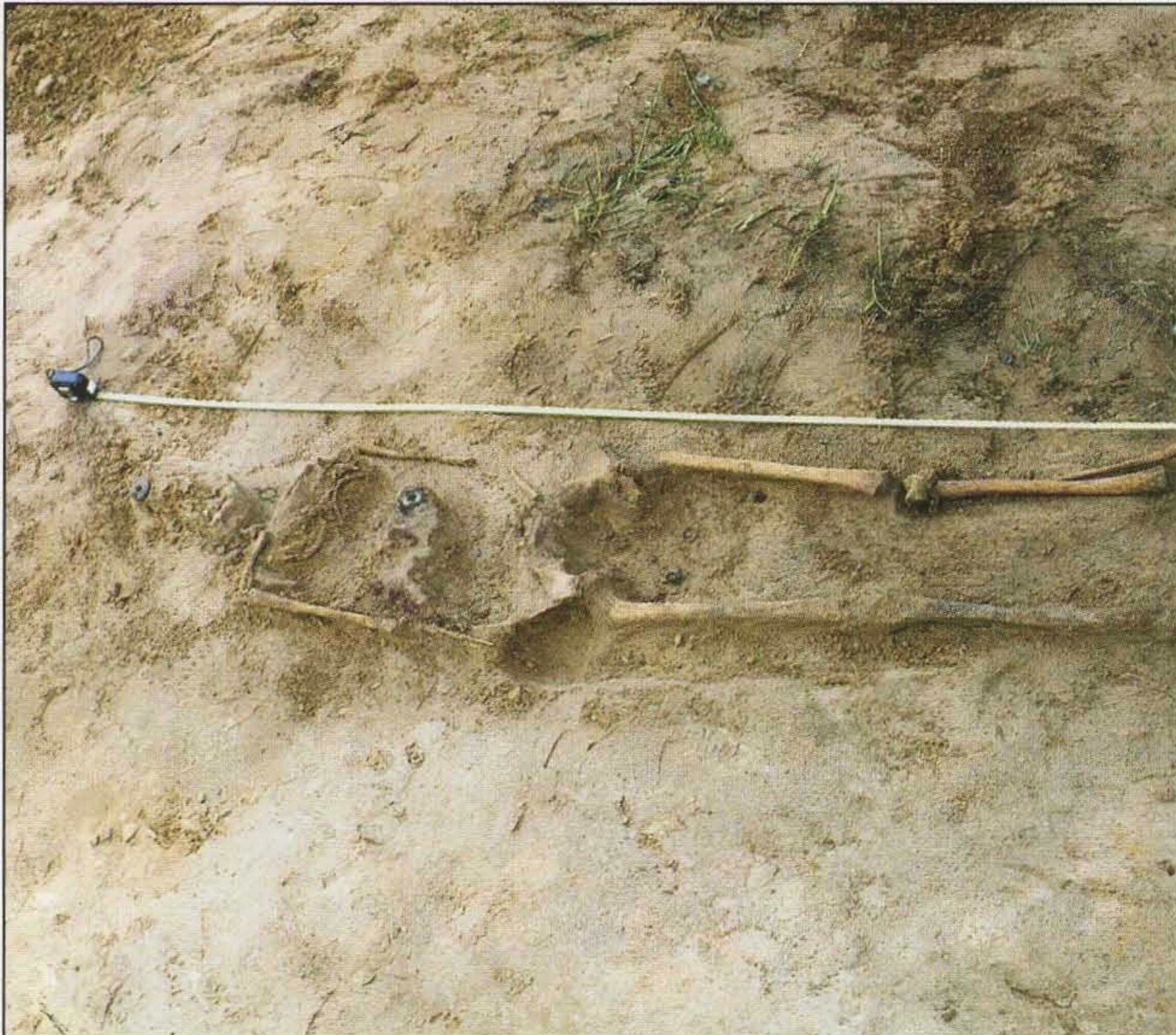
XVI a. odinės piniginės vidinė dalis, puošta
šilko siuviniu iš vakarinio korpuso latrinos.
Inner part of leather purse decorated by silk embroidery of the 16th century, from the latrine of the West building .

Diptichas su Ldk Žygimanto Augusto žmonų Elžbietos Habsburgaitės ir Barboros Radvilaitės portretais.

Diptych with portraits of wives of GDL Žygimantas Augustas: Elisabeth von Habsburg and Barbora Radvilaitė

1 cm

Kapas Nr. 3. Gudiškių senkapis.
Grave No. 3. From Gudiškės.

Kapų Nr. 6, 8, 5, 7 ir 3 (iš kairės į dešinę ir tolyn) bendri vaizdai. Gudiškių senkapis.
General views of graves No. 6, 8, 5, 7 and 3 (from left to right and further). From Gudiškės.

Kapų Nr. 8, 11, 7, 9 ir 16 (iš kairės į dešinę ir eile tolyn) bendri vaizdai. Gudiškių senkapis.
General views of graves No. 8, 11, 7, 9 and 16 (from left to right and further by rows). From Gudiškės.

Kapų Nr. 16, 22, 10, 18, 23 ir 21 (iš kairės į dešinę ir eilėmis tolyn) bendri vaizdai. Gudiškių senkapis.
General views of graves No. 16, 22, 10, 18, 23 and 21 (from left to right and further by rows). From Gudiškės.

apyrankė yra išilgai perpjauta ir kad ji, ko gero, kažkada yra buvusi platesnė (Kuncevičius, Tautavičius, Urbanavičius, 1994š, p. 24). Apyrankė rasta viename iš rūmų pietinio korpuso rūsių, beveik pustrečio metro žemiau aslos.

Vertos (o gal ir laikytinos?) kunigaikščių, nors rastos ir ne Valdovų rūmų teritorijoje, yra minėto Stakliškių lobio apyrankės, pintos iš sidabro vielos, puoštos filigrano technika (Daugudis, 1968, p. 28–30). Tiesą sakant, visai nenuostabu, kad prašmatnūs dirbiniai nerandami pilies teritorijoje: ji buvo labai gerai prižiūrima, todėl pamestas vertingesnis daiktas negalėjo dingti. Antra vertus, kunigaikščiai, keliaudami į vieną ar kitą rezidenciją, savo brangenybes vežiodavo su savimi ir, iškilus pavojui, galėjo paslėpti. Matyt, taip „saugiai“ paslėptos buvo ir Stakliškių brangenybės...

Renesanso laikais Vakarų Europoje apyrankes nešiojo ant rankovės, o šiltesniuose regionuose, ypač Italijoje, mėgo auksines, perlais nusėtas apyrankes ant plikos rankos. Faktiškai, XVI a. – tai apyrankių dėvėjimo apogėjus. Tuo metu buvo mėgiamos brangios tauriųjų metalų apyrankės su brangakmeniais ir spalvotu emaliu, kuris dar labiau paryškino dekoratyvinį efektą (Большая, 1986, c. 295).

Elegantiška XVII a. moteris, dėvėjusi sukneles siauromis rankovėmis, beveik nesipuošdavo apyrankėmis, išskyrus perlų vérinėli arba brangių auksinę su brangakmeniais apyrankę, kurios vidinė pusė būdavo puošiama emaliu. Baroko ir rokoko laikais damos labiau mėgo keliomis eilėmis užvyniotą perlų vérinį arba juodą juostelę su medalionu (Большая, 1986, c. 295). Susidaro įspūdis kad, pasikeitus drabužių stiliumi, papuošalai nuo kaklo buvo perkelti ant rankų...

Žiedai. Auskarai, kaklo grandinėlės ir kabučiai nuo pat pradžių buvo papuošalai tikraja to žodžio prasme. Tiesa, kabučiai turėjo ir simbolinės reikšmės – buvo nešiojami kaip amuletais. Maginės reikšmės turėjo ir žiedai: uždaras ratas daugelyje kultūrų turėjo apsauginę reikšmę. Todėl ir vedybų ceremonijos kulminacija yra apsikeitimas žiedais, siekiant sutvirtinti sajungą ir apsaugoti šeimą.

Pirminė žiedų funkcija buvo ne tik atribojanti, bet ir atpažintinė. Šią atributą žmonės nešiojo, kaip autentiškumo įrodymą. Tai buvo savininko ženklas, dedamas ant jam priklausančių daiktų. Išaugės pirklių luomas jokiu būdu negalėjo apsieiti be signetinio žiedo; jis atstodavo parašą nemokančiam rašyti.

Žiedai-signetai. Žiedai–spaudai žinomi dar nuo senovės Egipto laikų. Tokio žiedo savininkas jau tuomet buvo kilmingas, valstybines funkcijas atliekantis parei-

gūnas. Romoje žiedas reiškė priklausomybę nobiliteti; jis būdavo perduodamas kitam asmeniui kartu su visais valdžios įgaliojimais (Большая, 1986, c. 296–297). Gotikos laikais bajorai, riteriai, biurgeriai ir net valstiečiai jau turėjo savo herbus ir todėl dauguma jų nešiojo žiedus–spaudus su savo šeimos, giminės (o gal ir asmens) herbų (Большая, 1986, c. 296–297).

Lietuvoje signetinius žiedus, sprendžiant iš vėlyvujų kapinynų medžiagos, nešiojo ir vyrai, ir moterys. Sie žiedai kape kartais randami ne ant pirštų, o padėti ant krūtinės (kabinti ant kaklo?) ar šalia kūno (gal buvę įdėti į kapšelį), kaip papildoma įkapė (Juodelis, 1980, p. 120; Valatkienė, 1980, p. 115).

VŽP yra surasta keletas signetinių žiedų, pagaminętų iš žalvario, vario lydinio, alavinės bronzos, alavo. Trys iš jų – aštuoniakampiai, su negatyviniu raižiniu. Spaudo plokštelės dydis – 1,4–1,6 cm. Tik vieną iš jų pasisekė datuoti: jis rastas išoriniame pietiniame pilies kieme XVI–XVII a. ribos sluoksnyje. Kiti du labai panašūs, todėl galbūt priklauso tam pačiam laikotarpiui.

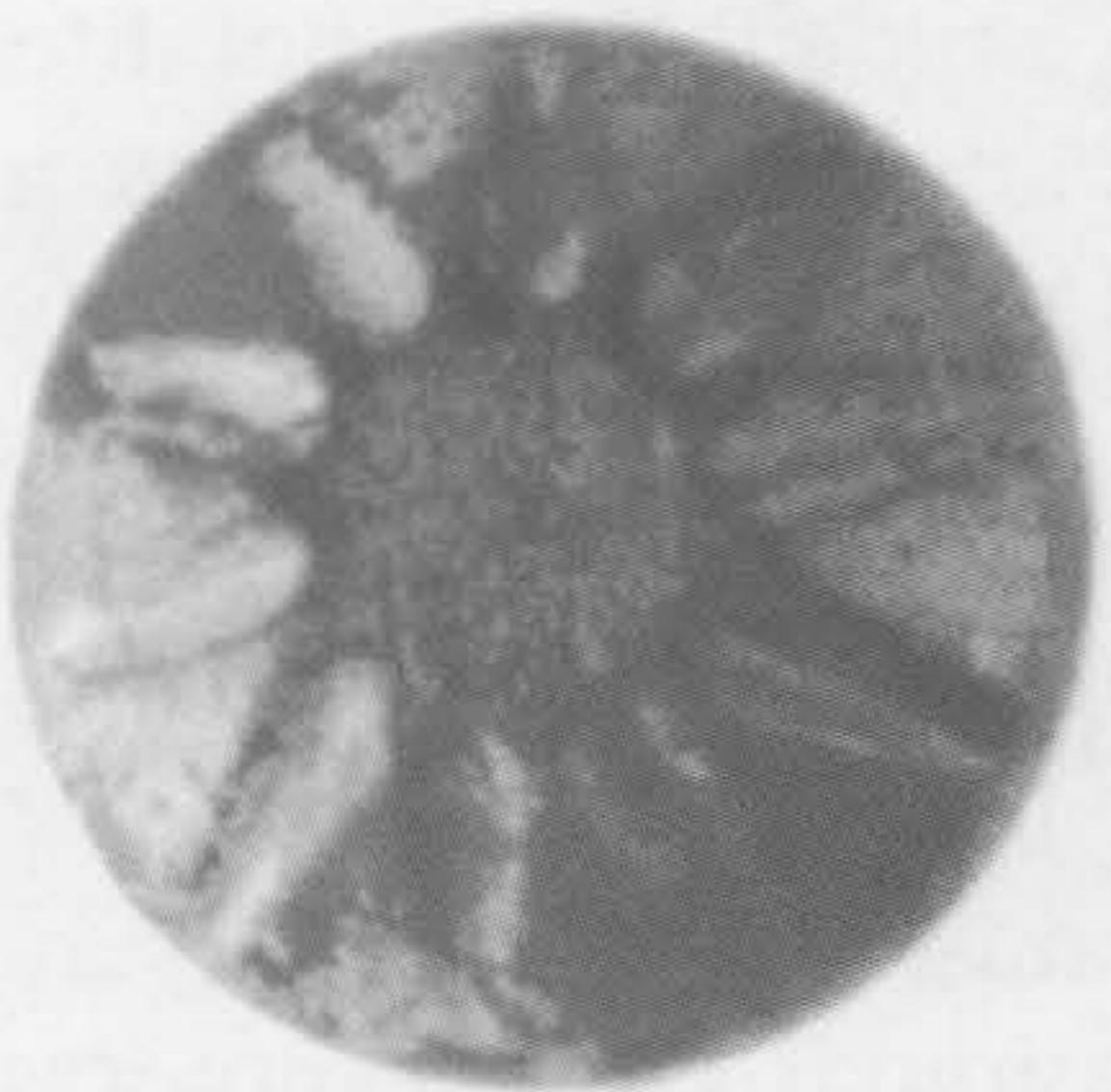
Žymiai ankstyvesnis, priklausantis XIV a. ar XV a. pradžios laikotarpiui, yra žiedas, rastas už rūmų į PR. Tai – vario lydinio (Cu, Zn, Sn) žiedas su stačiakampe plokštele–akute, kurios pakraščiai ir centras išraižytas smulkiais zigzagais. Ornamentas – nesimetriškas, ne itin tuošnus, todėl žiedas ir laikytinas signetiniu.

Signetus su savo herbų graviūromis nešiodavo bajorai. Antspaudas vaške arba lake atstodavo parašą. Tad ir beraštis bajoras galėjo pasirašyti, t.y. įspausti žiedo akį, kuri dažniausiai buvo iš sidabro arba kito brangaus metalo. Pirkliai taip pat nešiodavo signetus ir kaip papuošalą, ir kaip asmeninį antspaudą, reikalingą sudarant komercinio ir juridinio pobūdžio aktus (Vilniaus, 1968, p. 89).

Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras turėjo senovinį slaptą lietuvišką signetą (Papée, 1927, p. 542), tačiau rejestro sudarytojai jo nedetalizavo.

Žiedai–papuošalai. Iš ankstyvųjų viduramžių įkapų žinoma, kad žiedus, jau kaip papuošalus, nešiojo ir moterys, ir vyrai, ir vaikai, ir kad juose atsispindėjo vienos įvairių epochų ir šalių gamintojų meistrišumas.

Kasinėjant seniausių mūrinėm statinių liekanas, rasta importinių ikigotikinio laikotarpio papuošalų. Tai melsvo chalcedono (geologo Vlado Katino tyrimais – $\text{SiO}_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$) pyramidės formos akutė (9 pav.) (skersmuo – 1,8 cm, aukštis – 1,1 cm), greičiausiai iškritusi iš žiedo lizdo, atvežta XIII a. iš Vidurio Europos šalių – Čekijos ar Vengrijos (Urbanavičius, Kuncevičius, Tautavičius, 1991š, p. 69) bei fragmentas stiklinio žiedelio, pagaminto Kijevo Rusijoje iki 1230 m., kuomet tą dirbtuvę, kurioje jis buvo pagamintas, sugriovė mongolai–totoriai

9 pav. XIII–XIV a. žiedo akutė – tamsiai mėlynas chalcedonas. V. Skaraičio nuotr.

saugo juos nešiojančius žmones nuo nelaimių, vargo, išdavystės, apdovanoja jėga, suteikia laimę ir gerovę (Большая, 1986, c. 298). XIV a. į žiedo lizdą su aptaisu paprastai dėdavo gludintą akmenį, o vėlyvosios gotikos laikais būdavo mėgstami turtingai aptaisyti žiedai su brangakmeniais ir emaliu (Большая, 1986, c. 298). Toks emaliuotas auksinis žiedas buvo rastas VŽP XVI a. sluoksnyje, tačiau pagal stilistiką datuotinas gotikos laikotarpiu (10 pav.). Jo apskritoje juodo emilio plokštėlėje puikuojasi baltas Maltos kryžius. Žiedelio

skersmuo – 1,6 cm, lankelio plotis – 0,2 cm, akutės skersmuo – 0,7 cm. Žiedelio smulkumas ir trapumas rodo, kad jį nešiojo moteris. Kitas religine tematika žiedelis – vario lydinio (? – konsernuotas, neatlikus tyrimo) su ovaline plokšteliu, kurioje išgraviruotas Dievo Motinos atvaizdas, priemonantis Aušros vartų madoną. Jis rastas atsitiktinai, todėl teigti, jog pagamintas gotikos laikais, negalima: panaši tematika buvo mėgstama ir žymiai vėlesniais laikais – XVII a.

10 pav. Auksinis emaliuotas žiedelis su Maltos kryžiumi. V. Skaraičio nuotr.

Gotikai priskiriami ir žiedai, kurių analogijų dažnai randama Lietuvos vėlyvųjų kapinynų medžiagoje. Tai XIV–XV a. datuojami dažniausiai iš žalvario pagaminti žiedeliai. Kai kurie iš jų – atviru lankeliu sukeistais galais bei įvairiai dekoruota – raižyta, iškilia rombine, – priekine dalimi. Kitų lankeliai – uždari, tačiau puošti bangele, augaliniu karptytu ornamentu, geometriniais motyvais. Panašių žiedų rasta Jakštaičių kapinyne (Urbanavičius, 1979,

(Urbanavičius, 1993, p. 32–33).

Gotikos laikais žiedai–papuošalai dažniausiai būdavo auksiniai su apskritu ar ovaliniu išplatėjimu priekyje, ant kurio būdavo išgraviruojamas ornamentas. Buvo mėgstami religiniai, meilės, augaliniai motyvai, taip pat brangakmeniai, nes buvo manoma, kad jie, kaip ir žvaigždės, glaudžiai susiję su žmogaus gyvenimu,

saugo juos nešiojančius žmones nuo nelaimių, vargo, išdavystės, apdovanoja jėga, suteikia laimę ir gerovę (Большая, 1986, c. 298). XIV a. į žiedo lizdą su aptaisu paprastai dėdavo gludintą akmenį, o vėlyvosios gotikos laikais būdavo mėgstami turtingai aptaisyti žiedai su brangakmeniais ir emaliu (Большая, 1986, c. 298). Toks emaliuotas auksinis žiedas buvo rastas VŽP XVI a. sluoksnyje, tačiau pagal stilistiką datuotinas gotikos laikotarpiu (10 pav.). Jo apskritoje juodo emilio plokštėlėje puikuojasi baltas Maltos kryžius. Žiedelio

skersmuo – 1,6 cm, lankelio plotis – 0,2 cm, akutės skersmuo – 0,7 cm. Žiedelio smulkumas ir trapumas rodo, kad jį nešiojo moteris. Kitas religine tematika žiedelis – vario lydinio (? – konsernuotas, neatlikus tyrimo) su ovaline plokšteliu, kurioje išgraviruotas Dievo Motinos atvaizdas, priemonantis Aušros vartų madoną. Jis rastas atsitiktinai, todėl teigti, jog pagamintas gotikos laikais, negalima: panaši tematika buvo mėgstama ir žymiai vėlesniais laikais – XVII a.

Gotikai priskiriami ir žiedai, kurių analogijų dažnai randama Lietuvos vėlyvųjų kapinynų medžiagoje. Tai XIV–XV a. datuojami dažniausiai iš žalvario pagaminti žiedeliai. Kai kurie iš jų – atviru lankeliu sukeistais galais bei įvairiai dekoruota – raižyta, iškilia rombine, – priekine dalimi. Kitų lankeliai – uždari, tačiau puošti bangele, augaliniu karptytu ornamentu, geometriniais motyvais. Panašių žiedų rasta Jakštaičių kapinyne (Urbanavičius, 1979,

22 pav.; Urbanavičienė, 1993š, 24–23, 24–39, 24–32 pav.).

Rasta ir vėlyvosios gotikos – XV a. laikų žiedų su akutėmis. Tiesa, rasta tik viena to laikotarpio bespalvio stiklo akutė, išlikusi fragmentiškai, ir keletas lizdų, pagamintų iš alavinės bronzos (imituojant sidabrą), vario lydinio bei švino–alavo lydinio. Alavinių žiedų su stiklo akutėmis randama ir to paties laikotarpio kapinynuose (Valatka, 1974, p. 92). To laikotarpio brangakmenių, deja, VŽP nerasta. Juos atstojo stiklas, tuo laiku dar buvęs gana brangus.

Vėlyvuosiuose Lietuvos kapinynuose (XIV–XVI a.) labai paplitę itin paprastos formos juostiniai žiedai, padaryti iš siauros, iki 0,5 cm pločio žalvarinės juostelės, kurios galai labai nežymiai suvirinti. Dauguma šių žiedų yra puošti dviem lygiagrečiais grioveliais, einančiais žiedo pakraščiais. Jų randama ir vyru, ir moterų, ir vaikų kapuose. Savo forma juostiniai žiedai primena dabartinius vestuvinius žiedus, todėl, „galimas daiktas, kad panašią reikšmę jie turėjo ir tuo metu. Tai, kad šie žiedai randami vaikų, ypač mergaičių kapuose, galima paaiškinti tuo, kad viduramžiais tėvai sužadėdavo savo vaikus dar nesuaugus, o sužadėtiniai papras tai iškart pasikeisdavo žiedais. Toks paprotys plačiai buvo prigijęs bajorijos ir aristokratijos sluoksniuose“ (Urbanavičius, 1970, p. 26). Keletas tokų žiedų rasta ir VŽP. Jie buvo gaminami iš įvairaus metalo: žalvario, alavinės bronzos, net geležies. Kad labiau primintu sidabrą, tuo laiku populiariausią taurujį metalą, tokie žiedai dar buvo alavuojami.

Františekas Piekosinskis, aprašinėdamas karaliaus Jogailos ir karalienės Jadvygos dvaro gyvenimą, pasakoja, kad 1393 metais, Jogaila, matyt, buvo ieškojęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto žmonos kunigaikštienės Onos simpatijų: karalius Jogaila buvo nupirkęs ir pasiuntęs jai tris žiedus – vieną auksinį su „szmalcze“ (juodinimu?) (Piekosiński, 1896, p. 159) už pusantros markės liepos 30 d., ir du žiedus su „szmelcz“ (emaliu) už 3 markes, rugpjūčio 20 d. (Piekosiński, 1896, p. 163; Jonynas, 1932, p. 37).

Net 26 žiedus (be minėtojo signeto) 1506 m. suskaičiavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro kanceleris Jonas Laskis, sudarinęs valdovo turto sąrašą. Tai – žiedai su lygiai šlifuotais ir briaunuotais brangakmeniais – turkiais, safyrais, smaragdais, rubinais ir deimantais. Tarp jų išsiskiria senoviško darbo žiedas, nusėtas safyriukais, kuriame išraižyta angis ar gyvatė, o abipus išodinti du rausvi rubinukai (lot. *balasii*); žiedas su keturkampiu safyru, išrašytas ruseniškomis raidėmis; kruopštaus darbo žiedas, su galbūt vietoje brangakmenių išodintu vienaragio (jūrų žinduolis – aut.) šonkauliu

[kaulo intarsija?]; juostinis žiedas, kitaip tariant, žiedas be brangakmenių, su įrašu vidinėje pusėje „Jézus Marija“; žiedas su gema (kamēja?) (lot. *de gamai*) – jaunuolio galva; žiedas su pynele ir gema (kamēja?); joje angelas su nuogu kūdikiu (Papée, 1927, p. 542–543). Atrodo, kad turkis buvo mėgstamiausias Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro akmuo: net du žiedus su turkiais, padėtus po kunigaikščio galva, rado karališkosios kriptos tyrėjai. „Juos po galva padėjo, tikriausiai, jo žmona Jelena, Maskvos kunigaikštystė“ (Lorentz, 1933).

Renesanso žiedai – sunkesni ir masyvesni, puošti akmeniu su figūriniais raižiniais. Akutės taip pat turėjo būti nemažos. Apie tai byloja XVI–XVII a. pradžios sluoksnyje surastas stačiakampis (0,95x1,25 cm) gana gilus žiedo lizdas, į kurį turėjo būti įsodintas briaunotas smailėjantis brangakmenis. Greičiausiai tam pačiam laikotarpiui priklauso ir rombo formos (kraštinės ilgis – 1 cm) apsodas brangakmeniui, dar puoštas augaliniu ornamentu, sudarančiu 1,6 cm skersmens apskritimą. Tokie apsodai naudoti ne tik žiedams, bet ir drabužiams puošti, knygų viršelių dekorui, karūnai ir kt.

Gamtos mokslų suklestėjimas lėmė žiedų–laikrodžių (tokį žiedą, dovanotą Barboros, turėjo ir Žygimantas Augustas – žr. toliau) ar žiedų, kaip matemati nių–astronominių prietaisų, atsiradimą XVI a. (Большая, 1986, c. 298).

Tuo laiku atsirado ir vestuviniai žiedai–dvyniai – abiem sutuoktiniams (Большая, 1986, c. 298).

Tarp kasdienių Žygimanto Augusto dovanų Barborai Radvilaitei minimi du žiedai (Ragauskienė, 1999, p. 157). Iš jų viejų korespondencijos matyti, kad jie vos

ne su kiekvienu laišku per pasiuntinį vienas kitam siūsdavo po žiedelį (Ragauskienė, Ragauskas, 2001). Žiedai ir perlai – nuolatiniai Barboros aksesuaro atributai – tą pažymi rašytiniai šaltiniai, tą paliudija ir ikonografinė medžiaga. Karalienė Barbora ir palaidota buvo su trimis auksiniais žiedais: vienas jų buvo su dviem deimantais, kitas – paprastesnis pintas, o trečias – Žygimanto Augusto dovanotas – puošnus, inkrustuotas juodu emaliu, su šlifuotu deimantu, poliruotu smaragdu bei šlifuotu žirnio didumo rubinu (11 pav.) (Moreliowski, 1932, pav. 10; Lorentz, 1933; Kitkauskas, 1994, p. 36). Pirmoji Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto velionė žmona Elžbieta taip pat mūvėjo auksinį žiedelį su penkiais šlifuotais deimantais (12 pav.) (Moreliowski, 1932, pav. 14; Lorentz, 1933; Kitkauskas, 1994, p. 34).

Baroko laikais buvo mėgiami juostiniai žiedai su emaliuotu ornamentu. Be to, inžinerinės minties siekimai leido „žaisti“ ir su papuošala: atsirado žiedai su paslaptimi, kurių dalis galima buvo nešioti atskirai, o sujungti jie sudarydavo ornamentą (Большая, 1986, c. 298).

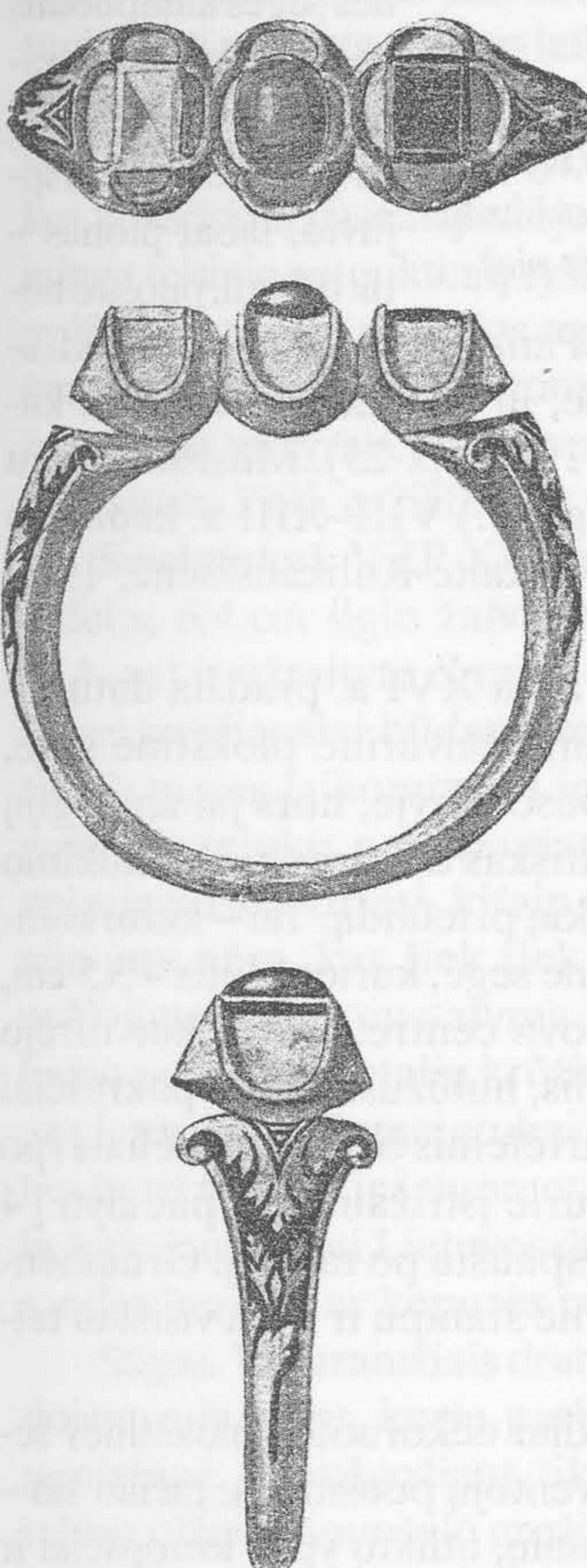
Deja VŽP archeologinėje medžiagoje nepasitaikė nė vieno renesansinio ar barokinio šios rūšies papuošalo, tik vienas paprastas smulkus žiedelis su šešiakampiu lizdu akutei, da tuotas XVII a.

Albrechto Stanislovo Radvilos aprašyme, kur pasakojama apie tai, kaip buvo pašarvotas Lietuvos didysis kunigaikštis Zigmantas Vaza, minimi du dideli ant jo pirštų buvę žiedai: „vienas – smailas, kitas – keturkampio pavidalo“ (Albrechto, 1993; Lietuvos, 2001, p. 83).

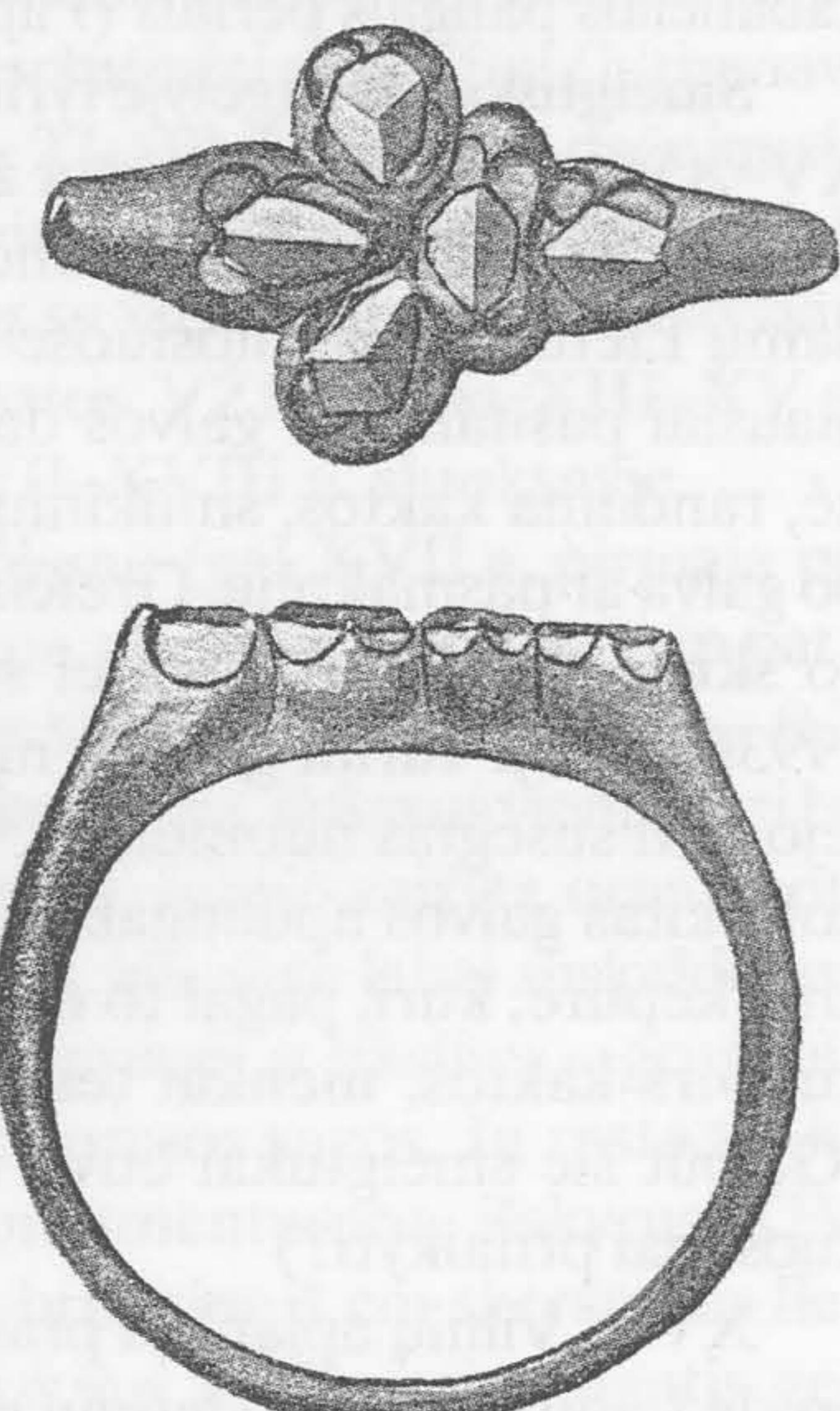
Drabužiai ir jų papuošalai

Galvos dangos papuošalai

Kepurės. Kaip atrodė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių kepurės (karūnas galėjo užsidėti tik Romos popiežiaus palaiminti asmenys), duomenų turime nedaug.

11 pav. Karalienės Barboros Radvilaitei auksinis emaliuotas žiedas su deimantu, smaragdu ir rubinu.
J. Hoppeno pieš.

12 pav. Kunigaikštienės Elžbietos Habsburgaitės auksinis žiedas su keturiais deimantais.

J. Hoppeno pieš.

Bielskio „Kronikoje“ aprašomas Aleksandro vainikavimo ceremonija: „Uždėjo jam perlais ir brangakmeniais papuoštą kunigaikštį kepurę ir mantiją apsiautę“ (Bielski, 1830, p. 32–33; Lietuvos, 2001, p. 47). Aleksandro broliui Žygimantui buvo uždėta didžiojo kunigaikščio kepurė „iš raudono aksomo su aukso juostomis, brangakmeniais nusagstyтомis“ (Bielski, 1830, p. 95; Lietuvos, 2001, p. 57). Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro brangenybių sąraše paminėtini taip pat keli papuošalai, tvirtinami prie kepurės ar beretės („*pro bireto seu capello nostro*“): vienas – su deimantu, safyru ir smaragdu, kitas – kuklesnis, su trimis kabančiais perlais, trečias – su deimantais padabintu Jėzumi, ketvirtas – su įsodintu pailgu deimantu, rubinu ir vienu kabančiu perlu, penktas – rožė su deimantais ir kabančiais pailgais perlais (Papée, 1927, p. 542).

Smeigtukai. Daugelyje tyrinėtų valdovų rūmų plotų XV–XVI a. sluoksnyje rasta žalvarinių smeigtukų su rutuliuko formos galu. Sprendžiant iš analogijų, randamą Lietuvos vėlyvuosiuose kapinynuose, tai – dažniausiai pasitaikanti galvos dangą tvirtinanti priemonė, randama kaktos, smilkinių srityje, ant viršugalvio, po galva ar pasmakrėje. Greičiausiai šie smeigtukai buvo skirti juostai ar skarelei susegti (Urbanavičienė, 1993š, p. 18). Turint galvoje miesto nešioseną, jais galėjo būti susegtas nuometėlis, prie plaukų tvirtinamas koks kitas galvos apdangalas, pavyzdžiui, aukšta gotikinė kepurė, kuri, pagal to meto madas išskutus plaukus virš kaktos, menkai tesilaikydavo ant pakaušio. (Galbūt šie smeigtukai buvo naudojami ir pačiai šukuosenai prilaikyti?)

XV a. Vilnių aplankęs prancūzų keliautojas Žilberas de Lanua įvertino vietinių moterų grožį, pastebėdamas, kad jos rengiasi, kaip pikardietės. Prancūzų tyrinėtojai nurodo, kad XV a. pradžioje pikardietės nešiojo maždaug kaip visos šiaurės prancūzės ir flamandės: ilgomis „kvolduotomis“ sukniomis, aukštai pajuostomis dirželiu, aptemptais korsažais, plačiais atlapais per pečius, siauromis ilgomis rankovėmis. Kasas pindavo suraitydamos ant ausų arba pridengdamos vadinamu „hennin“, t. y. aukštū smailiu gobtuvu“ (Klimas, 1933, p. 116–117). Galbūt prancūzas turėjo galvoje tik savo – didikų – luomo moterų nešioseną, nes buvo užsukęs į Vilniaus pilis, norėdamas aplankytį Lietuvos didžių kunigaikštį Vytautą, bet rado tik dvi jo seseris (kunigaikštis buvo išvykęs į Trakus). Panaši į pikardiškąją galvos dangą yra užfikuota ir siek tiek vėlesnio laikotarpio, t. y. XV a. pabaigos, VŽP kokliuose (13 pav.).

Krūtinės papuošalai – drabužio susegimas

Segės. Vilniaus piliių egzistavimo laikotarpis – metas, kada pasiturinčios Lietuvos moterys tuošėsi segėmis. Se-

13 pav. XV a. pabaigos–XVI a. pradžios lovinis koklis su moters biustu iš E rūsio. G. Kalaškevičiūtės pieš.

rizontaliais brūkšneliais. Panašios segės būdingos XIII–XVI a. pirmojoje pusėje, jų pasitaiko ir XVII a. kapuose (Urbanavičienė, 1993š, p. 25). Mūsiškė labiau primena Laiviu (Kretingos r.) VIII–XIII a. kapinyne vyro kape rastą sege (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, pav. 23:12).

Greičiausiai XV a. arba XVI a. pradžia datuotina vienos meistrų gaminta žalvarinė plokštinė segė, rasta rūmų rytinio korpuso rūsyje, nors jai analogijų rasti nepavyko, ir tik baltiškas dekoras bei jo atlikimo kokybė leidžia daryti tokią prielaidą. Tai – keturkampė, greičiausiai kvadratinė segė, kurios plotis – 3,5 cm, su 2 cm skersmens išpjova centre. Dalis, kur turėjo būti tvirtinamas liežuvėlis, nulūžusi. Segės pakraščiai dekoruoti įstrižomis įkartelėmis bei kvadrateliais (po 5 kiekviename šone), kurie įstrižainėmis padalyti į 4 trikampius, o jų centre išpausta po taškelį. Ornamentas atliktas rankomis, o ne štampu ir nėra visiškai tai-syklingas.

Žalvarinės gana kukliai dekoruotos plokštinės segės – eilinių Lietuvos gyventojų tuošmena, tačiau šio – baltiško – stiliaus papuošalų, atliktų ypač kruopščiai ir subtiliai iš tauriųjų metalų – juodinant sidabր ar tuošiant gaminio paviršių filigranu, – neniekino ir didikai. Tokių XIII–XIV a. segių, kartu su pintomis pasaginėmis segėmis, tuoštomis lazurito akmenimis, rasta Stakliškių lobyje (Daugudis, 1968, p. 24–27). Varšuvoje,

gė – ne tik tuošmena, bet ir praktinis daiktas, naudotas susegti drabužį ar tuošmetą. Jų būta lankinių, žiedinių, skardinių. Tačiau pačioje VŽP segių rasta vos viena kita. Beveik visos išlikusios fragmentiškai, kai kurių forma kelia abejonių, todėl bus aptarti tik aiškiausiai egzemplioriai.

XIV–XV a. sandūros sluoksnyje rasta pusė bronzinės (Sn, Cu >> Zn) pasaginiės segės kampuotais galais. Segės skersmuo – 4,2 cm, lankelis – apskrito skerspjūvio, labai plonas – tik 0,2 cm, tuoštas ho-

14 pav. Gotikos stiliaus sidabrinė žiedinė segė. *V. Skaraičio nuotr.*

kruopščiai atlikta segė (14 pav.). Ji Lietuvoje neturi analogijų – sidabrinė, puošta iškiliu ornamentu – keturiomis gėlytėmis bei dviem poromis besisveikinančiu rankų (viršuje ir apačioje). Segės skersmuo – 2,8 cm. Pagal dekorą turėtų būti priskirta gotikos laikotarpiui, nors pagal VŽP sluoksnį datuota XVI a. Si segė, greičiausiai, buvo užsaikyta pagaminti vestuvių proga, nes besisveikinančios rankos krikščionių pasaulejautoje nuo seno laikomos reikšmingu teisinio sutuoktinių ryšio simboliu (Becker, 1995, p. 208). Europoje panašios segės su meilės užrašais, sunertomis rankomis, pervertomis širdimis, gélémis, raktais ir panašiais motyvais, pradėjo plisti riterių laikais – XIII a. (Большая, 1986, c. 290).

Smeigtukai. VŽP XIV a. sluoksnyje surastas nedidelis, 6,4 cm ilgio žalvarinis smeigtukas užlenktu (1,4 cm) ir užraitytu S raide galu, sudarančiu kilpą, į kurią greičiausiai būdavo veriamas koks nors kabutis. To paties laikotarpio Lietuvos kapinynų medžiagoje smeigtukų neberandama, o nuo ankstyvesnių aptariamasis skiriasi, kitaip tariant, Lietuvoje analogijų jam nėra, kas šiek tiek komplikuojant smeigtuko nešiojimo vietas nustatymą. Jo priskyrimas prie drabužio puošybos detalių krūtinės srityje téra menamas, nes ir tradiciniai smeigtukai prilaikė ne tik apsiaustą, bet buvo segami ir į nuometą ar kitą galvos apdangalą, kaip jau minėti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Alekandro beretės ar kepurės papuošalai.

Sagos. Viduramžiais drabužiams susegti buvo naujojamos ir sagos, kurių paskirtis labiau praktinė, nei puošbinė, – neužgožiant, tik dar labiau išryškinant kitokios rūšies papuošalo grožį ir subtilumą. Tačiau būta ir labai puošnių sagų, konkuruojančių su kabučiais ir stilistiskai pritaikytų prie auskarų ir žiedų.

Sagos – tai gausiausia metalinių VŽP radinių grupė, kiekiu prilygstanti nebent vinims... Jų skirtingais istoriniai laikais būta įvairių formų ir dydžių: apva-

Archeologijos muziejuje, eksponuojama Kauno apylinkėse rasta sidabrinė apskrita ažūrinė segė, puošta Jogailaičių karūnomis, datuota XVI a. (žr. knygos I viršelį) (I balti, 1992, pav. 1009).

VŽP rastos kelios žiedinės lietos segės, iš kurių išskiria viena puošni, kruopščiai atlikta segė (14 pav.). Ji Lietuvoje neturi analogijų – sidabrinė, puošta iškiliu ornamentu – keturiomis gėlytėmis bei dviem poromis besisveikinančiu rankų (viršuje ir apačioje). Segės skersmuo – 2,8 cm. Pagal dekorą turėtų būti priskirta gotikos laikotarpiui, nors pagal VŽP sluoksnį datuota XVI a. Si segė, greičiausiai, buvo užsaikyta pagaminti vestuvių proga, nes besisveikinančios rankos krikščionių pasaulejautoje nuo seno laikomos reikšmingu teisinio sutuoktinių ryšio simboliu (Becker, 1995, p. 208). Europoje panašios segės su meilės užrašais, sunertomis rankomis, pervertomis širdimis, gélémis, raktais ir panašiais motyvais, pradėjo plisti riterių laikais – XIII a. (Большая, 1986, c. 290).

Smeigtukai. VŽP XIV a. sluoksnyje surastas nedidelis, 6,4 cm ilgio žalvarinis smeigtukas užlenktu (1,4 cm) ir užraitytu S raide galu, sudarančiu kilpą, į kurią greičiausiai būdavo veriamas koks nors kabutis. To paties laikotarpio Lietuvos kapinynų medžiagoje smeigtukų neberandama, o nuo ankstyvesnių aptariamasis skiriasi, kitaip tariant, Lietuvoje analogijų jam nėra, kas šiek tiek komplikuojant smeigtuko nešiojimo vietas nustatymą. Jo priskyrimas prie drabužio puošybos detalių krūtinės srityje téra menamas, nes ir tradiciniai smeigtukai prilaikė ne tik apsiaustą, bet buvo segami ir į nuometą ar kitą galvos apdangalą, kaip jau minėti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Alekandro beretės ar kepurės papuošalai.

Sagos. Viduramžiais drabužiams susegti buvo naujojamos ir sagos, kurių paskirtis labiau praktinė, nei puošbinė, – neužgožiant, tik dar labiau išryškinant kitokios rūšies papuošalo grožį ir subtilumą. Tačiau būta ir labai puošnių sagų, konkuruojančių su kabučiais ir stilistiskai pritaikytų prie auskarų ir žiedų.

Sagos – tai gausiausia metalinių VŽP radinių grupė, kiekiu prilygstanti nebent vinims... Jų skirtingais istoriniai laikais būta įvairių formų ir dydžių: apva-

lios, pusapvalės, plokščios, pilnavidurės ar ažūrinės, tvirtinamos kilpos ar skyliučių pagalba. Tikėtina, kad nedekoruotos plokščios ir išgaubtos sagos galėjo būti aptraukiama audeliu.

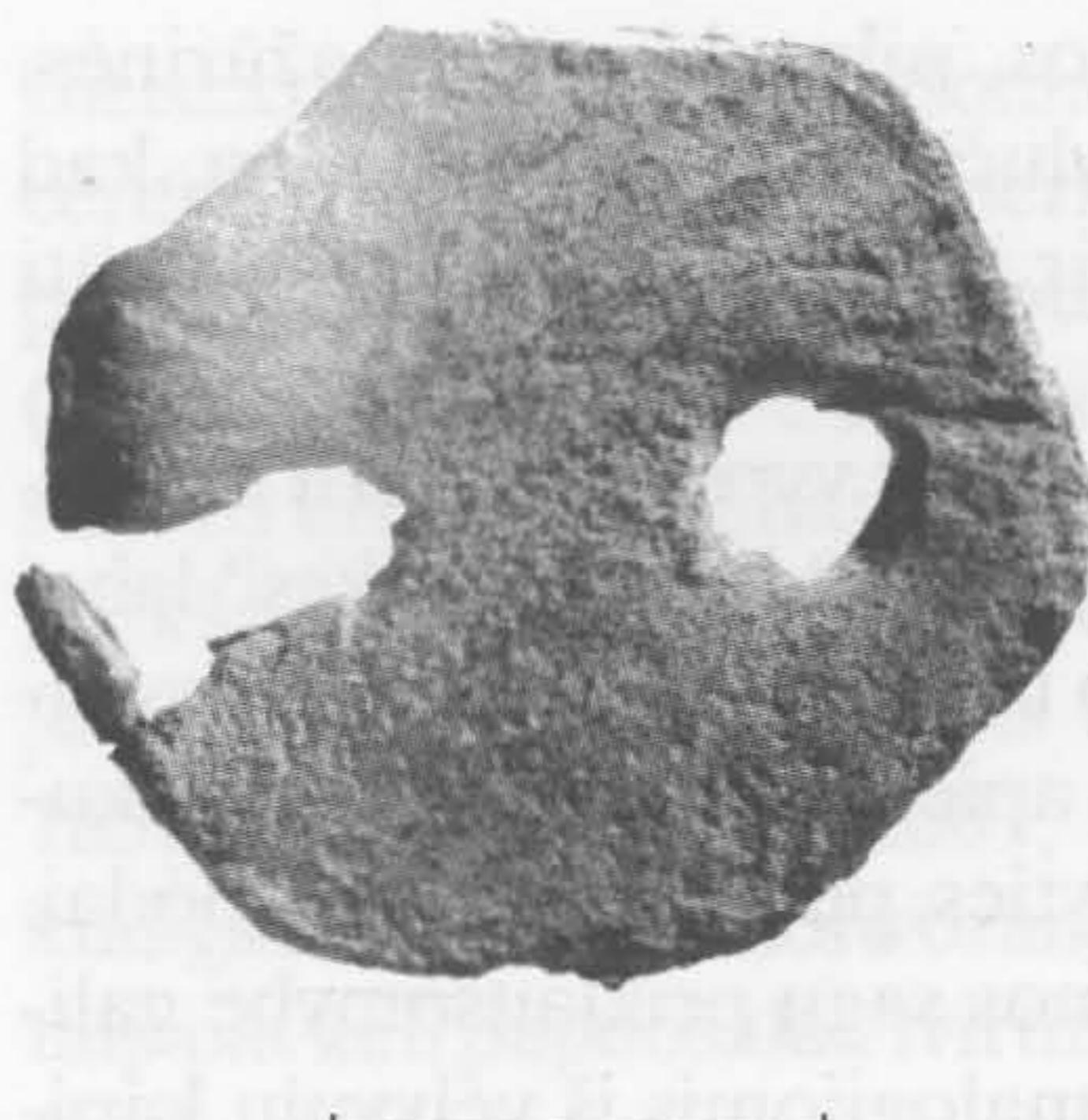
Sagomis būdavo segami ir vyrių, ir moterų drabužiai. Sagų skirstymas į „vyriškas“ ir „moteriškas“ labai sąlyginis, nežinant, kieno iš tiesų drabužis buvo susegtas. Ypač tai pasakytina apie karališkus asmenis, kurių, nepriklausomai nuo lyties, puošesi beveik vienodai. Kai kada tam tikros formos sagų priklausomybę galima nustatyti, remiantis analogijomis iš vėlyvųjų kapinynų. Tokiai kategorijai priklauso apskritos plokščios apie 2 cm skersmens sagos su užapvalinta statmena plokšteliu vidinėje puseje, kurioje padaryta apie 0,3 cm skersmens skydė prisiuvimui. Tokių sagų paviršius dažniausiai būna nedekoruotas. Jomis XVI–XVII a. pr. būdavo segami vyriški viršutiniai drabužiai (Urbanavičienė, 1993š, p. 48, pav. 27–10). Šios sagos dažniausiai būdavo daromos iš alavinės bronzos, imituojant sidabratą. Yra ir plokščių sagų su vielos kilpele. Ankstyviausių tokios sagos, surastos VŽP, siekia XIII–XV a., vėliau atsiranda tik XVII–XVIII a. sluoksnje.

Tarp sunkiau datuojamų (gal XVII a. pirmajai puse?) – apskritos išgaubtos, atsitiktinai rastos, taip pat iš alavinės bronzos išlietos sagos. Jos irgi panašaus – 0,7–2,2 cm skersmens, nedekoruotos, išskyrus vieną, kuri buvusi dengta auksu ir, matyt, turėjo raižytą ornamentą, tačiau jis nebenustatomas, nes saga labai suskeldėjusi.

Kita metalinių sagų grupė, o tiksliau – grupelė – pilnavidurės pusrutulio formos sagos. Jų rasta tik ketekas, beveik visos neornamentuotos, išskyrus XIV–XV a. sluoksnyje rastą bronzinę 1 cm skersmens lietą sagą, kurios centre – iškilus kryžių primenantis geometrinis ornamentas, – ir porą maišytame sluoksnyje rastą tuščiavidurių – padarytų sujungiant dvi metalo (alavinės bronzos) plokštèles, dekoruotas raižytu geometriiniu ornamentu. Sveikesnių sagų kilpos sulenktose iš apskrito skerspjūvio vielos, tik viena vėlyva – XVII a. saga rasta su kvadratinio skerspjūvio vielos kilpa.

Viršutiniuose VŽP sluoksniuose rasta ir apskritų plokščių sagų su dviem, rečiau – keturiomis skylutėmis prisiuvimui, tačiau jų neaptarinėsime, kadangi jos su rūmininkų nešiosena neturi tiesioginio ryšio, kaip ir išgaubtos sagos su įvairiais užrašais, puoštos laurų girliandomis – XIX a. karinių uniformų sagos, rastos gynybiniame griovyje ir maišytoje žemėje.

Tarp plokščių sagų pasitaikė ir pora šešiakampių sagų, priskiriamų ankstyviausiam pilies egzistavimo laikotarpiui (15 pav.). Sagos yra 1,4–1,6 cm skersmens, pagamintos iš vario lydinio (Cu, Sn, Zn) su dviem 0,2 cm skersmens skylutėmis, padarytomis prakalus gaminj.

15 pav. XIII–XIV a. bronzinė sagutė iš F rūsio.

V. Skaraičio nuotr.

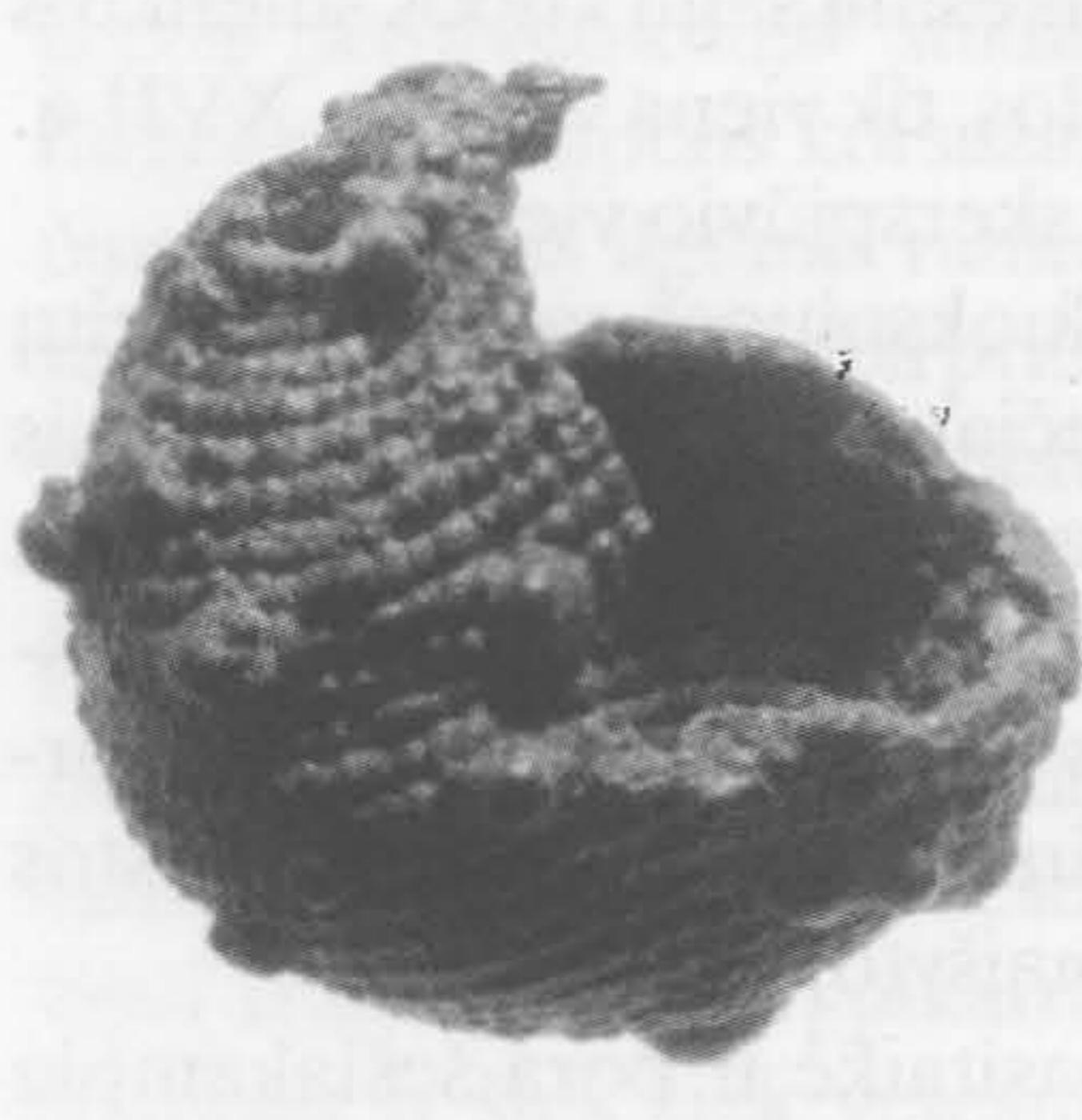
Sagų reikšmė ypač išaugo gotikos epochoje: siaurų formų viduramžių drabužių nebuvo galima užsivilkti ir nusivilkti, nenaudojant užsegimo. Sagos viduramžiais buvo laikomos ištaigingo gyvenimo simboliu (Guzevičiūtė, 2001, p. 37), todėl iki tol vyrausius drabužių raištelius pakeisti sagomis galėjo tik labai turtingi asmenys.

Jau rūmų egzistavimo pradžios sluoksnyje randama apvalių ir kiek suplotų metalinių – alavinių, švino–alavo lydinio, kombinuoto metalo ($\text{Fe}-\text{Cu}(\text{Sn}, \text{Cu}>>\text{Zn})-\text{Fe}$) 0,8–1,2 cm skersmens pilnavidurių ir tuščiavidurių sagučių, prie kurių prilikuotos vielinės kilputės prisiuvimui. XIV ir XV a. sluoksnyje rasta labai panašių, tik kai kurios iš jų – dar mažesnės – 0,5 cm skersmens; atsiranda iš žalvario padarytų rutuliuko formos sagų. Sprendžiant iš vėlyvuosių Lietuvos kapynuose randamų XIV–XV a. analogijų, šiomis sagomis būdavo segami moterų drabužiai (Urbanavičienė, 1993š, p. 48).

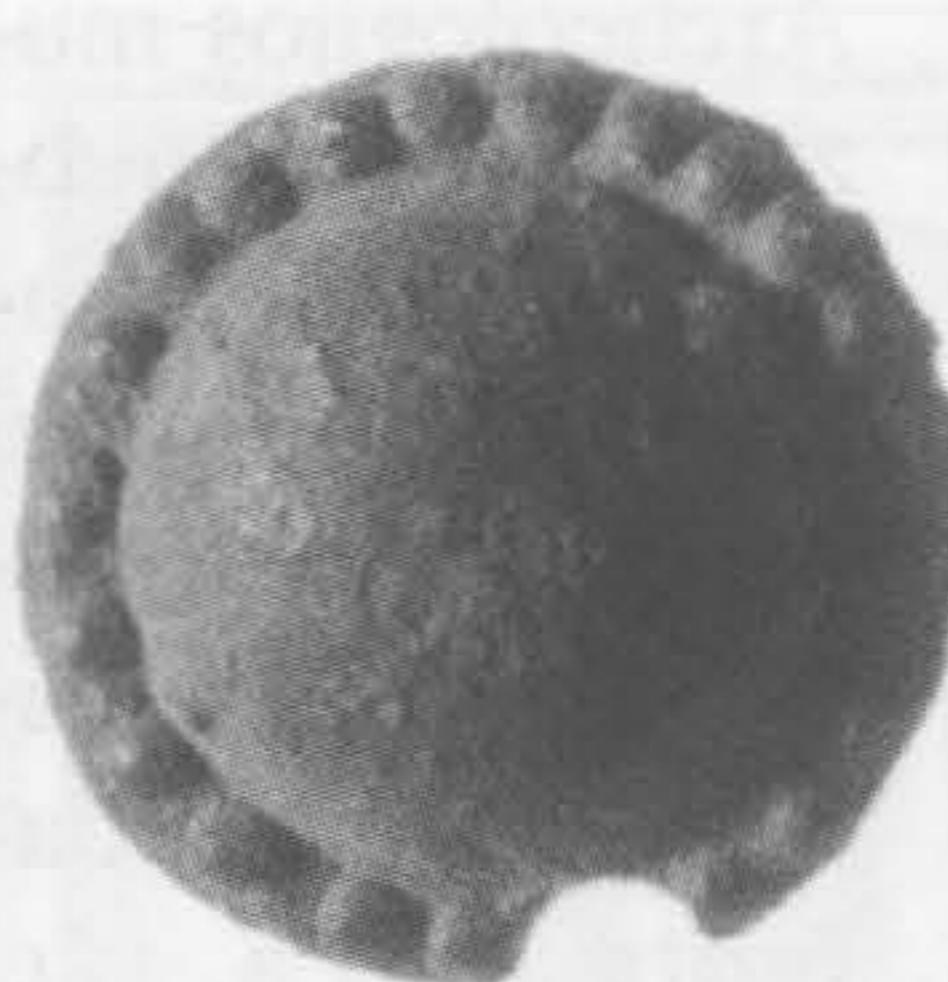
Be šių paprastos formos sagučių, VŽP rasta ir viena kita puošnesnė gotikinė saga. Tai – tuščiavidurė apvali 1,1 cm skersmens, sujungta iš dviejų pusrutulių, žalvarinė saga, kurios priekinė pusė puošta akutėmis; tokios sagos randamos XIV–XV a. moterų, o nuo XVI a. pasitaiko ir vyru kapuose (Urbanavičienė, 1993š, p. 50). Kita saga (?) Lietuvoje analogijų neturi. Tai apvali tuščiavidurė bronzinė, susukta iš labai plono vytos vielutės, dar puošta mažyčiais spurgeliais apie

1,2 cm skersmens saga (?) (išlikusi fragmentiškai), kurios paviršius dar buvo paausuotas (16 pav.).

Rasta ir apvalių kaulinių sagų, tik jas daudoti nelengva, nes kai kurios rastos atsitiktinai, kitos – paviršiniame sluoksnyje, nors galėjusios ten pakliūti iš senesnių laikų. Tokios sagos paprastai ištekintos iš kaulo kartu su kilpele.

16 pav. XIV–XV a. apvali bronzinė auksuota saga, puošta spurgeliais. V. Skaraičio nuotr.

17 pav. Trys XIV a. alavinės sagutės iš pietinio korpuso išorės.

V. Skaraičio nuotr.

Pasitaikė ir mediniu pagrindu (išlikęs ne visur) pusapvalių sagų, aptrauktų plona metalo – vario lydinio ($\text{Cu}, \text{Sn}, \text{Zn}$), alavo skardele. Beveik visos tokios sagos surastos XIV–XV a. sluoksnyje, išskyrus vieną vario lydinio auksuotu paviršiumi sagą iš XVI a. pirmosios pusės sluoksnio. Kadangi plonas skardos sluoksnis lengvai pasiduoda apdorojamas, beveik visos sagos yra puoštos iškiliu arba išspaustu augaliniu ornamentu.

XIV a. sluoksnyje rastos ir trys 0,7–1,3 cm skersmens alavinės sagutės (17 pav.). Dviejų – vidurys kiek išgaubtas, o pakraščiai puošti smulkiais spurgeliais. Panašiais spurgeliais puoštas ir visas trečiosios – plokščios sagutės paviršius. Tvirtinimo kilpelės neišlikusios.

Kâbës. Drabužiai būdavo segami ne tik sagomis, bet ir sukabinami kâbëmis. Vienu atveju norėta imituoti drabužio siûlę, – tuomet tvirtindavo mažytį „nematomą“ kabliuką, norëdami išryškinti, papuošti drabužio užsegimą, kabliuką irgi gamindavo puošnų – dailios formos arba dekoruotu paviršiumi. VŽP kabliukų ar kilpų, skirtų drabužiui susegti, rasta vos keletas. Dauguma jų pagaminti iš žalvario. Visoje Lietuvos teritorijoje ankstyviausios kâbës, kuriomis segtas drabužis, paplito XVI a. pradžioje. Jų randama ir moterų, ir vyru kapuose, dažniausiai po kelias poras pasmakrėje, rečiau – išilgai stuburo, nuo kaklo iki juosmens (Urbanavičienė, 1993š, p. 50–52), kas rodo, kad sodicių drabužiai (liemenė, sermėga, palaidinė, švarkelis) būdavo susegami prikyje. Tuo tarpu kilmingtonos rūmų damos apatinius ir viršutinius drabužius – sukneles – segiodavo ir raišiodavo ne pačios: šį darbą atlikdavo tarnaitės, kas sąlygojo ir atitinkamo – susagstomų nugaroje – fasono drabužių atsradimą.

Drabužių puošmenos

Didikų drabužiai, pasiūti iš prabangiu audiniu, dar buvo siuvinejami šilkiniai ir auksiniai siūlais, puošiami brokato galionais (tokio galiono fragmentas surastas ir kasinėjant Valdovų rūmų kiemą, XVII a. sluoksnyje), perlais (Šinkūnaitė, 1993, p. 7, 12 pav.) ir brangakmeniais, kurių apsodū taip pat surasta Žemutinės pilies teritorijoje. Tam neprieštarauja ir rašytiniai šaltiniai: Jonas Dlugošas, aprašydamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuves 1377 m., nurodo, kad jis buvęs sudegintas kartu su geriausiu žirgu, perlais ir gemomis išaussta palaidine, purpuru ir auksu spindinčiais drabužiais, apjuostas sidabrine paauskuota juosta (Manhardt, 1936, p. 142; Daugudis, 1968, p. 32–33).

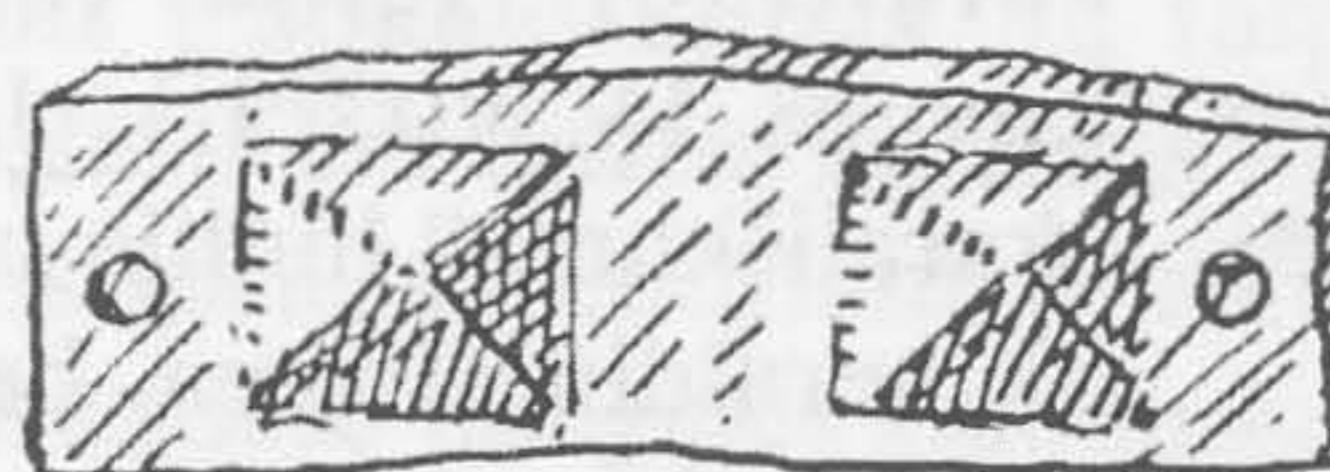
Ši drabužių dekoravimo technika dar labiau išplito renesanso laikais (Guzevičiūtė, 2001). Apie karalienės Barboros suknelių puošnumą sužinome iš 1549 m. Sebaldo Lincko neatlygintų darbų rejestro, iš kurio matyti, kaip jos būdavo siuvinejamos: raudono aksomo suknelia, perlais ir auksu apsiuvinėtu liemeniu, rankovémis ir trimis apvadais palei apačią; juoda suknelia, perlais siuvinėtu liemeniu ir rankovémis; juodo aksomo suknelia su dviem perlų apvadais palei apačią; geltona suknelia su septyniais baltos medžiagos apvadais palei apačią, liemenį ir rankoves; tamsaus aksomo suknelia su šešiais siuvinėtais apvadais iš lelijų su auksiniais raišteliais; balto tabino suknelia su plačiu apvadu iš lelijų ir žalio aksomo; perlais siuvinėta raudono aksomo berte (Ragauskienė, 1999, p. 229).

Juosmens papuošalai – drabužio prilaikymas

Diržai. Ne tik karūna, skeptras ir obuolys buvo valdovo išskirtinis ženklas, ne menkesnį vaidmenį vaidino aukso diržas, minimas rašytiniuose šaltiniuose. Jogailos ir Vytauto nesantaikos fone yra kalbama, kad Jogaila atiminėjo žemes iš Vytauto brolio Tautvilo, giminaičių ir draugų, sulaužydamas savo žodį, rankos padavimą, auksinio diržo priėmimą (iš Jono Algimantaičio, kuris buvo vedės Vytauto žmonos seserį) (Senoji, 1996, p. 242).

Diržas – tai valdžios simbolis, einantis iš rankų į rankas kartu su valdžios perėjimu. Sofija Vytautaitė per savo sūnaus Vasyliaus vestuves (su Serpuchovo kunigaikščio Vladimiro Drąsiojo vaikaite Marija) ižeidė vyro giminaitį Vasylių Žvairajį, kuris „buvo pasipuošęs auksiniu diržu, padabintu brangiaisiais akmenimis“, keiliavusiu kaip kraitis. „Didžioji kunigaikštienė Sofija, laikydama tą iš rankų į rankas ėjusį diržą savo namų nuosavybe, pamačiusi jį ant savo priešininko sūnaus, prie visų svečių nusegė jį nuo Vasyliaus Žvairojo ir atidavė savo sūnui jaunavedžiui Vasyliui, didžiajam Maskvos kunigaikščiui“ (Jonynas, 1996, p. 166).

VŽP kasinėjimų metu rasti keli odiniai diržai, tiksliau jų liekanos, taip pat apkaustai diržams, nors nustatyti, kad jais buvo puošti būtent diržai, galima tik pasitelkus vėlyvųjų kapinynų archeologinę medžiagą. Būtent ji padėjo nustatyti galimą stačiakampių nedekoruotų plokštelių, tvirtinamų kniedėmis galuose, pa skirti: siauresnėmis ir ilgesnėmis, 3,2x0,6 cm dydžio plokšteliems, išdėstyтомis skersai viena šalia kitos, galėjo būti apkaltas diržas, panašus į Veršvuose (Kaunas), degintiniame kape rastą IX–XII a. datuotą diržą (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961, pav. 305–1), o platesnės ir trumpesnės, 2,2x1,8 cm plokštelių, išdėstytos išilgai, galėjo puošti diržą ar perpetę, panašią į Pagrybio kapinyno IX a. radinius (Vaitkuskienė, 1995, pav. 153, 196). Sie VŽP radiniai datuoti XIV–XV a. Tik vienas stačiakampis bronzinis apkalėlis buvo puošnis – su dviem kūginiais spurgeliais (18 pav.). Jis rastas XIX a. sluoksnyje – permaišytose žemėse, tačiau turėtų būti gerokai ankstyvesnis.

18 pav. Bronzinis diržo (?) apkalėlis su kūgeliais. A. Mizgirienės pieš.

Rasta ir puošnesnių apkalu, dažniausiai kvadratiškių, pagamintų iš plonos vario lydinio skardelės, puoštos geometriniais motyvais. Visi jie datuoti XIV–XV a., vyraujantis metalas – žalvaris, nors pasitaikė ir bronziui bei alavinių apkalėlių. Vėlyvųjų senkapių tyrinėtojai pastebi, kad tokiais apkalėliais galėjo būti puošiami ne tik diržai, bet ir apgalviai ar drabužių kraštai (Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988, p. 41). Kaip diržo puošmena tokio tipo apkalėlių, datuotų XVI a. pirmuoju ketvirčiu, rasta Bečių senkapyje (Zabiela, 1995, pav. 60–6), o Obeliuose jais buvo papuoštos XIII–XIV a. žirgų kamanos (Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988, pav. 65). Taigi kai kurie VŽP rasti apkalėliai taip pat galėjo būti žirgo kamanų puošmena.

Sprendžiant iš geležies amžiaus kapinynų, beveik tūkstantmetį buvo mėgiami žalvariniai kryžiaus formos apkalai. Jais būdavo apkalami diržai (V–VIII a. – Vaitkuskienė, 1984, pav. 13; Vaitkuskienė, 1995, pav. 196), perpetės (VIII–IX a. – Vaitkuskienė, 1995, pav. 153) ir žirgų kamanos (XII–XIV a. – Varnas, 1995, pav. 6–1–4, 8–16). VŽP rastas tokios pat formos kryžinis apkalas su kūgeliu centre. Tačiau jis – ne žalvarinis, o geležinis, dengtas alavu, imituojant sidabrą, kryžmos ilgis – 3,2 cm. Jis datuojamas XIV–XV a.

Viduramžiais diržais juosėjo ir vyrai, ir moterys, ir vaikai (Urbanavičienė, 1993š, p. 53). Diržus mėgo puošti ne tik aptartais keturkampiais apkalais, bet ir

19 pav. Renesanso stiliaus bronzinis dirželio galo apkalas.
V. Skaraičio nuot.

ir metalas, iš kurio apkalėlis pagamintas: jis išlietas (?) iš sidabro, auksuotu paviršiumi.

Diržai būdavo puosiami ne tik apkalaais, bet ir grandinėlėmis: viena iš jų, pritvirtinta prie narelių-skirstiklių, rasta rūmų rytiniame korpuse XV–XVI a. pradžios sluoksnyje. Tai 13 cm ilgio vario lydinio grandinėlė, sunerta iš dvigubo lenkimo narelių. Tarp narelių įspainiojės lininis siūlas liudija grandinėlę buvus nuplėštą nuo drabužio, medžiaginio kapšelio ar juostos. Panaši to laikotarpio grandinėlė, prikabinta prie diržo, puošto rozetėmis, rasta Rumšiškėse (Urbanavičius, 1970, pav. 48).

VŽP surasta nemažai grandžių–skirstiklių. Vienos grandys – apskrito skerspjūvio (tokios – prie diržų randamos vėlyvuosiouose Lietuvos kapinynuose – Urbanavičienė, 1993š, p. 61), kitos – keturkampio skerspjūvio; pasitaiko ir geležinių grandžių, ir pagamintų iš vario lydinio – žalvario ar bronzos.

Diržų ir dirželių galai dažnai būdavo apkalami metalo antgaliais. Įveriamų diržų antgaliai buvo gana puošnūs – su spurgeliais, taškiniais įspaudais, sudarančiais geometrinį ornamentą, o renesanso laikais Europos pavyzdžiu puosiami populariais augaliniais motyvais. Toks iš bronzos išlietas dirželio 2,7x1,5 cm dydžio antgalis rastas VŽP XVI a. antrosios pusės sluoksnyje (19 pav.). Perpečių dirželių galus XIII–XV a. užbaigdavo užlenkta ir užkniedyta dekoruota plokštele, kartais su papildoma kilpa, į kuria įverdavo skirstiklio grandį.

Diržai, kuriais būdavo juosiami ne tik drabužiai ties liemeniu ar per petį, bet ir auliniai vyriški batai virš blauzdos (Zabiela, 1995, p. 352) bei ties čiurna

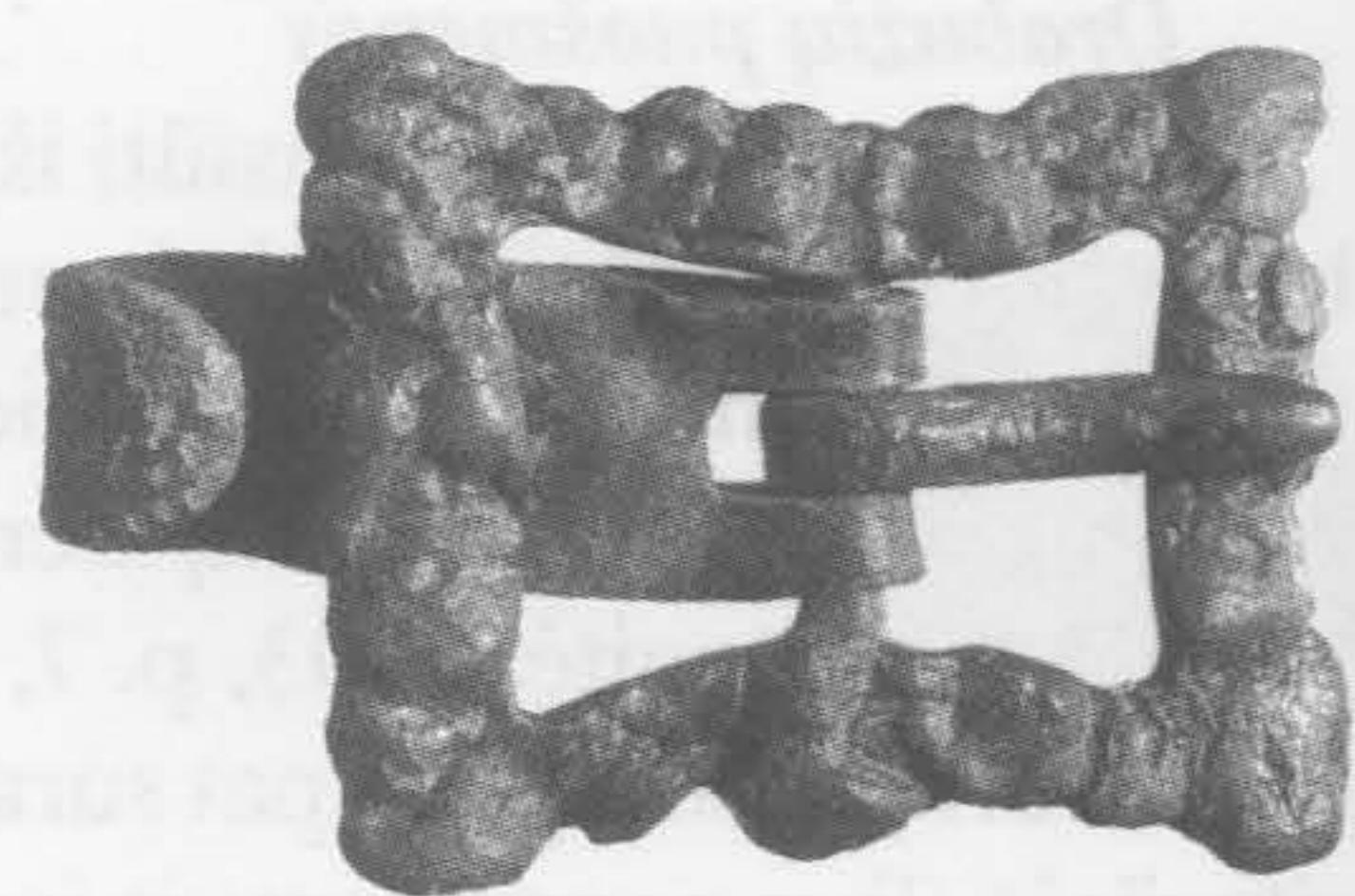
spurgeliais (tokių rasta ir VŽP), rozetėmis, širdelėmis bei žmonių figūromis – populariausiai gotikos laikų motyvais. Vienas pailgas, 3,2x0,9 cm dydžio plonas apkalėlis su iškaltomis ant matricos keturiomis širdelėmis rastas ir VŽP, išoriniame rūmų kieme, XV a. antrosios pusės – XVI a. pradžios sluoksnyje. Kitas puošnus apkalas, rasta XIV–XV a. ribos sluoksnyje, yra 2,1x1,7 cm karališkoji lelija (žr. knygos IV viršelį). Jo „karališkumą“ liudija ne tik heraldinė forma, bet

(pentinams pritvirtinti – Kazakevičius, 1993, pav. 138), būdavo segami sagtis. VŽP jų rasta įvairių formų – stačiakampių, apskritų, elipsės, rombo, D raidės, aštuoniukės pavidalo, pagaminantį iš bronzos, geležies, kai kada dengtos alavu. Liežuvėlis

tvirtintas dvejopai: XVI–XVII a. sagtims – prie šoninio ir centrinio skersinio, ir tik kelios ankstyvesnės – XV a. trapecijos formos sagtys buvo segamos viena ar dviejomis ataugėlėmis esančių vidinėje priekinio skersinio pusėje (todėl gali būti, kad tai – ne odinių, o medžiaginių diržų sagtys). XVI–XVII a. sluoksnyje rasta viena bronzinė 3,3x2,7 cm dydžio sagtis, prie diržo tvirtinta trimis kniedėmis, o užsegimui priliuotas gana ilgas – 1,5x0,3 cm kabliukas (20 pav.). Kai kurios sagtys rastos atsitiktinai arba maišytame sluoksnyje, todėl jų datavimas komplikuotas, ir tik kai kurių nustatomas pagal vėlyvųjų kapinynų – XIV–XVII a. analoginę medžiagą. Šių kapinynų tyrinėtojai nustatė, kad vyrai mėgo diržus su stačiakampėmis, kartais puoštomas skersinėmis įkartelėmis sagtimis, o moterų diržų sagčių forma įvairesnė (Urbanavičienė, 1993š, p. 58). Pagal formą vėlyvuosiouose kapinynuose rastos sagtys suskirstytos į keturis tipus: apskritos, pusapskritimio (arba D raidės) formos, profiliuotos (ovalo formos įsmauktais šonais) ir keturkampės sagtys (Svetikas, 1998, p. 391). Pagal konstrukciją jos – vienanarės, skirtingai nuo dvinarių, kurių liežuvėlis tvirtintas prie centrinės ašies. Dauguma jų – geležinės, nedidelė dalis – žalvarinės. Diržų sagčių tipologizacijos autorius, tam tikra prasme neigdamas kolegų kompetenciją ir neatsižvelgdamas į neišvengiamą įkapių lokalizacijos paklaidą, vykstant dūlėjimo procesui, padarė sau pačiam netikėtą išvadą: „Didžioji dalis sagčių buvo skirta susegti kapšeliams bei jų perpetēms, ir tik retais atvejais – juosmens diržams“ (Svetikas, 1998). Išvada ne tik netikėta, ji – neįtikėtina, nes prie ko gi tuomet buvo, tvirtinamos perpetės ir kapšeliai, jeigu ne prie diržo?

Aksesuarai

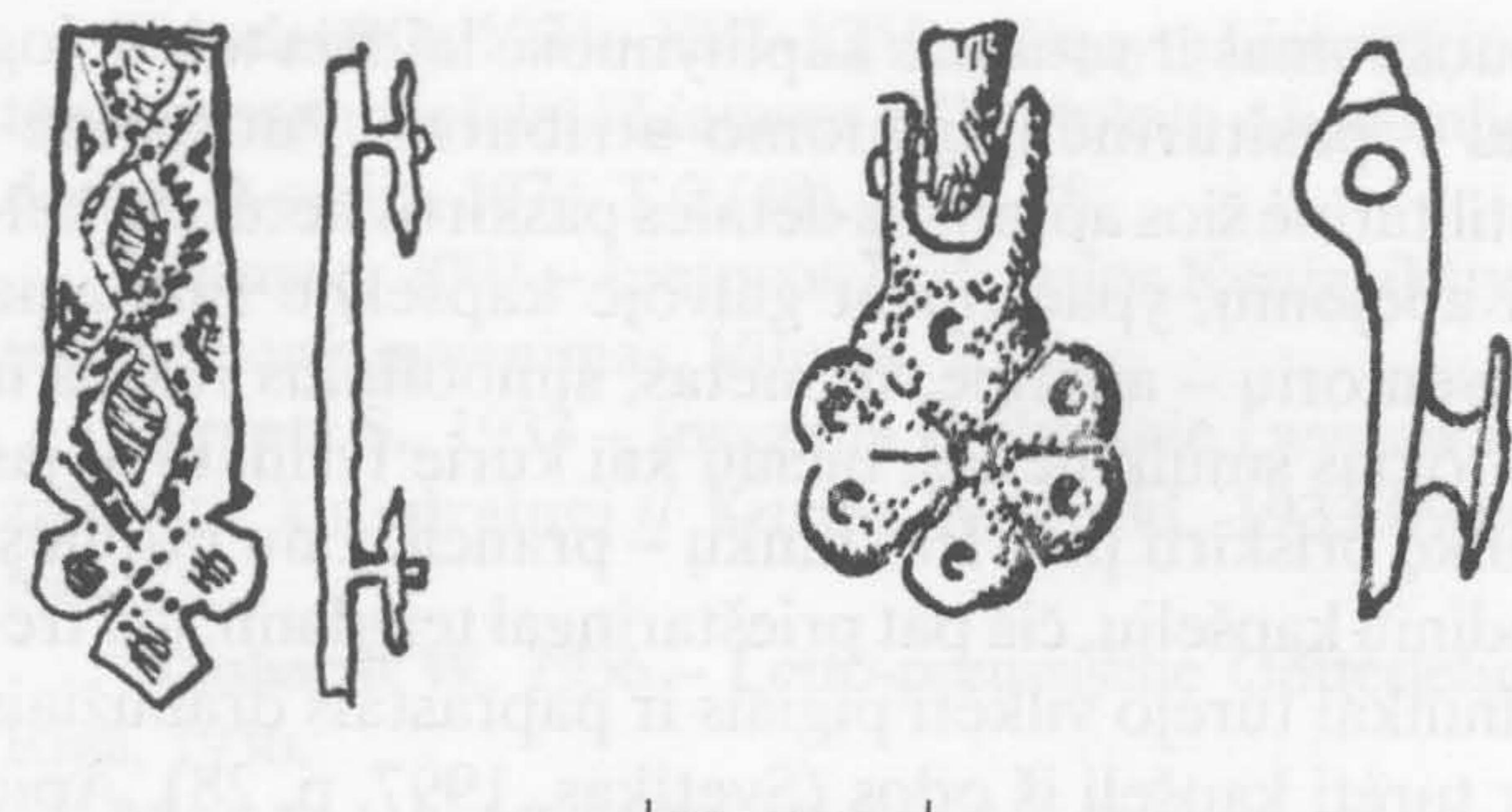
Piniginės. Taigi diržas ne tik suveržė drabuži, bet ir „atlaikė“ papildomą svorį. Prie diržų būdavo prikabinami įvairūs drabužių priedai: kapšas pinigams ar smulkmenoms (rankinės ar piniginės prototipas), peilių dėklai, amuletai, kvepalų flakonai ir pan.

XIV–XVI a. Vakarų Europoje ir vyrų, ir moterų buvo mėgstamos piniginės (Urbanavičienė, 1993š, p. 61). Lietuva – ne išimtis. Jų liekanų rasta vėlyvuojuose kapinynuose.

VŽP XVI a. pabaigos–XVII a. pirmosios pusės sluoksnyje, vakarinio rūmų korpuso tualetu duoble rasta viena gerai išsilaikeusi, maždaug 12x19 cm dydžio, piniginė užapvalintais kampais, su trimis skirtingo dydžio atvartais bei šešiomis kišenėmis (žr. sp. įklīja). Prie diržo ji buvusi kabinta dailia odine 5x13 cm dydžio kilpa, kurios centrinė dalis puošta ažūriniu pjaustinėjimu – širdele, apsiūlēta ruda šilkinių siūlais. Šilkinių siūlo liekanų yra ir ant viršutinio atvarto pakraščių. Priekinio atvarto vidinės pusės viršuje yra kiek lenkta įpjova giliai kišenei. Vidurinis atvartas – tokios pat formos, tik mažesnis, su tokia pačia įpjova kišenei. Ties jo lenkimu prisiūta dar viena piniginės dalis su dviem videnėmis kišenėlėmis bei dvigubu karpytais kraštais atvartu–kišene, kuri puošta geltono ir rudo šilko siuviniu. Šis atvartas dengia penktąją kišenę, išorėje puoštą trimis odinės juostelės apskritimais. Šeštoji kišenė – horizontali įpjova piniginės nugarinėje pusėje. Sprendžiant iš priekinėje piniginės dalyje (viršuje – centre ir šonuose) padarytų siuvimo dysnių, galima spėti, kad ji dar buvo puošta pridėtinėmis detalėmis (metaliniais apkauštais?). Ši piniginė buvo rasta atsiskyrusi iš dvių dalis, todėl kuri laiką buvo manoma (ir rašoma), jog tai – dvi piniginės (Tautavičius, Urbanavičius, 1996š, p. 27; Steponavičienė, 2001, p. 192; Rickevičiūtė, 2001, p. 46). Tačiau konservavus abi dalis, pasirodė, kad vienos priekinė, o kitos nugarinė siūlė sutampa. Taigi yra proga ištaisyti netikslumą. Tai padaryti padėjo ne tik įžvalgumas, bet ir analogijos: visai neseniai paskelbta Karmėlavos kapinyno tyrimų medžiaga apie gerai išsilaikeiusias XVI a. pradžios pinigines (Rickevičiūtė, 2001).

Kapinynuose odinės piniginės išlieka fragmentiškai, daugiausia metalinių papuošimų dėka. Remiantis Karmėlavos analogijomis (Rickevičiūtė, 2001), patikslinta anksčiau rastų piniginių struktūra, įgalinant nustatyti ir kai kurių VŽP radinių paskirtį. Tai keletas apkalų, kadaise puošusių odines pinigines. Jie – skirtini, ir funkcija jų – skirtinė. Vieni jų – tai piniginės užsegimo praktinės–puošybinės detalės – stilizuoto skrendančio paukščio (dydis – 6x4,5 cm), pagaminto iš geležies, dengtos alavu, šešialapės alavinės rozetės (skersmuo – 1,7 cm), ažūrinio, iš bronzos lieto apskritimo su keturiomis ataugėlėmis (skersmuo – 2,5 cm) formos XIV–XV a. datuojami apkalai; rasta to paties laikotarpio geležinių, bronzinių ir žalvarinių apkalų, primeinančių apyrankę; rūmų išorėje rastas XVI a. datuojamas penkiakampis bronzinis užsegimo apkalas, tvirtin-

21 pav. Du XIV a. apkalėliai piniginei (?) iš pietinio korpuso išorės. A. Mizgirienės pieš.

tas prie išorinio piniginės atvarto apačios. Kiti – kilpiniai apkalai, tvirtinti prie viršutinės piniginės dalies, prie diržo ar juostos buvę prikabinti grandelėmis, įkabintomis į apkalo kilpas. Jų taip pat yra keletas tipų: 3,2x1,3 cm dydžio kryžiaus formos, su stilizuotos lelijos galu, sprendžiant iš atkurtų analogijų, tvirtintų dviejuose piniginės kampuose (Urbanavičienė, 1993š, pav. 53, 56, 58; Rickevičiūtė, 2001) dviem kniedėmis; panašią paskirtį galėjo turėti ir pailgi, apie 2,5 cm ilgio (ne visi išlikę sveiki) apkalėliai, pagaminti iš vario ir bronzos, puošti geometriniu ornamentu su gėlės formos galu (21 pav.). Kitokio tipo kilpinis apkalas buvo tvirtinamas piniginės atvarto centre. Tai neornamentuotas 3 cm ilgio apkalas su 1,5 cm aukščio kilpa, pagamintas iš vario lydinio. Kilpiniai apkalai taip pat rasti XIV–XV a. ribos sluoksnyje. Rastas tik vienas vėlyvas–XVII a. piniginės (?) krašto apkalas, puoštas kalinėtais augaliniais ornamentais (22 pav.).

Piniginės būdavo užsegamos ne tik apkalais, bet ir dirželiais. Tokiam užsegimui naudotos panašios formos sagtys, kaip ir diržų, taip pat elipsės, aštuoniukės formos sagtys be liežuvėlio, perkišant dirželį per sagties centrinių skersinuką (Urbanavičienė, 1993š, pav. 55, 58). Tokių bronzinių sagtelinių, datuotų XIV–XV a., rasta ir VŽP. Panašiai jos datuojamos ir kapinynų tyrinėtojų (Svetikas, 1998, p. 396).

Piniginė, kabinta prie diržo – kišenės prototipas, aksesuaras, mėgtas iki XVII a. pab., kuomet Vakarų Europoje ją pradėjo keisti medžiagos skiaute, prisiūta prie liemenės (Urbanavičienė, 1993š, p. 62). Piniginių

22 pav. XVII–XVIII a. apkalas piniginei. V. Abramausko nuotr.

puošnumas ir retumas kapinynuose leidžia teigt, jog tai – pasiturinčių luomo atributas. Puošybinė-utilitarinė šios aprangos detalės paskirtis neturėtų kelti abejonių, ypač turint galvoje kapšelyje randamą inventorių – adatinę, monetas, simbolinius raktus ir kitokias smulkmenas, tačiau kai kurie tyrinėtojai jas linkę priskirti prie tretininkų – pranciškonų brolijos, odinių kapšelių, čia pat prieštaragingai teigdami, jog tretininkai turėjo vilkėti pigiais ir paprastais drabužiais ir turėti kapšelį iš odos (Svetikas, 1997, p. 28). Apie tretininkų kapšelio puošnumą nėra nė kalbos, tuo tarpu archeologiniai radiniai liudija priešingą faktą. Sieti piniginių atsiradimą Lietuvoje XV a. su christianizacija, pamirštant tuo laiku plitusias Vakarų Europos nesiogenous madas apskritai, nėra jokio pagrindo, juo labiau, kad pats piniginių dėjimas į kapus (kaip ir kitų įkapių) reiškia dar tvirtą senųjų tikėjimų paprotį, o kad išlydėti mirusijį su pagoniškomis apeigomis nėra tik nykstanti tradicija, kalba kartu su kapšeliais rasti gyvulių kaulai bei greičiausiai tik įkapių drobulei susegti gamintos apskritos skardinės segės – dar neišnykusio Saulės kulto išraiška. Dar vienas įrodymas, kad kapšeliai nėra sietini su katalikų religija – juostinių žiedų, laikomų vestuviniams, buvimas ant mirusiojo rankos arba jo kapšelyje. Pranciškonai, kaip žinia, turėjo būti viengungiai...

Apie Renesanso laikų piniginių puošnumą sužinome ir iš rašytinių šaltinių: karalius Žygimantas Augustas, kaip neblėstančios meilės Barborai Radvilaitei įrodymą, liepė pagaminti dvi vienodas pauksuotas pinigines su emaliu (Ragauskienė, 1999, p. 157).

Laikrodžiai. Iš XV a. jau yra žinių apie portatyvinius laikrodžius. Vieną auksinį laikrodį mini P. Klimas, aprašinėdamas Žilbero de Lanua keliones per Lietuvą, kurį tasai turėjęs perduoti turkų sultonui nuo Anglijos karaliaus (Klimas, 1933, p. 146).

Tikru juvelyrirkos objektu laikrodžiai tapo XVI a. pradžioje, kuomet Niurnbergo laikrodininkui pavyko sukonstruoti nešiojamus laikrodžius (Большая, 1986, c. 300). Tapo madinga nešioti laikrodžius ant kaklo, kaip pakabutį ant grandinėlės. Juos mėgo ir vyrai, ir moterys, ir nešiojos dėžutės ar medaliono pavidalu. Iš pradžių jie būdavo puošiami kukliai graviruotomis arabeskomis, plokščiu figūriniu reljefu, ažūriu ornamentu. Renesanso laikais laikrodžių korpusai pasidare panašūs į pumpurus, žiedus, žvėris, kryžius (Большая, 1986, c. 300).

Barbora Radvilaitė savo meilę karaliui Žygimantui Augustui patvirtindavo mielomis dovanėlėmis kartu su labai išraiškingu tekstu: „*Siunčiu Jūsų Karališkajai malonybei savo maloningajam ponui žiedelytį, lyg laikro-*

dį, kad Jūsų Karališkai Malonybė teiktus pagal saulę orientuotis ir į Rytus, į Lietuvą, Viešpatie, Dieve duok, Jūsų Karališkai Malonybė greitai skubėtų. Nuolankiai prašau, kad Jūsų Karališkai Malonybė, žiūrėdamas į tas dyliką valandą, nors vieną teiktus sau pasirinkti, kurią aš, Jūsų Karališkosios Malonybės mažiausioji tarnaitė galėčiau būti Jūsų Karališkosios Malonybės prisimenama“ (Ragauskienė, 1999, p. 107; Ragauskienė, Ragauskas, 2001, p. 171).

Baroko laikais laikrodžiai jau kabojo prie juosmens ant grandinėlės. Deja, VŽP nerasta nė vieno laikrodį ar jo mechanizmą primenančio daikto, išskyrus XIX a. kišeninį sidabrinį laikrodį, pagamintą Ženevoje, tačiau šis radinys neturi nieko bendro su rūmais...

Puošni grandinėlė, kabanti ant kaklo ar juosmens, būdavo nukabinėta visokiomis įmantrybėmis, tokiomis, kaip vadinamas **muskuso obuolys** – kapsulė su kvepalais. XV a. tai buvo sidabrinis ar auksinis sferinės formos indelis, ažūru ornamentuotomis sienelėmis, kuriame buvo laikomi kvepalai. XVI a. ji pakeitė kapsulė su ambra, nes tuo metu išmokta gaminti pigesnius aromatinus skysčius (Большая, 1986, c. 299). Ši kapsulė tai pat būdavo gausiai puošiama, todėl ją galima vertinti kaip papuošalą. Jonušo Radvilos kunstkameroje buvo stiklinis buteliukas, dengtas vielos grotelėmis (Paliušytė, 1994). XVII–XVIII a. šią funkciją perėmė kvepalų flakonėliai.

„**Kvapnių**“ papuošalų VŽP nerasta arba neatpažinta, tačiau turime įrodymų, kad kvapieji skysčiai ir tepalai būdavo įvežami ir laikomi nemažos talpos – 200–300 g indeliuose be kaklelių, su lygiais stačiu kamenu atlenktais angokraščiais. Gali būti, kad tam reikali buvo naudojami ir užsukami stikliniai indai, kurių randami tik fragmentai – dažniausiai dangtelis arba angokraštis su metaliniu (švino alavo) sriegiu, pradedant XIII a. baigiant XVII a.

Kaip matyti iš pateiktų kostumo puošybos pavyzdžių, Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijoje randami dirbiniai, atlikti įvairia technika vietinių ir svetimšalių meistrų, atkeliavę į pilį iš įvairių kraštų. Vis dėlto ikigotikinis ir gotikinis laikotarpis išskiria didesniu kiekiu baltiškojo stiliums produkcijos, analogiskos įvairose Lietuvos vietovėse randamiems dirbiniams, pasitaiko ir slavų kraštuose pagamintų papuošalų, o Vakarų Europos dirbinių mažiau. Renesanso ir baroko laikais pastarujų radinių kiekis pastebimai išaugo, Europietiškoji kultūra akivaizdžiai nustelbė Bizantiškąją. Tą veikiausiai salygojo politiniai interesais grįstos Lietuvos valdovų vedybos.

Ne visi aptartieji radiniai gali būti traktuojami, kaip Lietuvos valdovo aprangos dalis. Kai kurių dirbinių pa-

prastumas ir dažnai pasitaikančios analogijos Lietuvos archeologinėje medžiagoje rodytų jų priklausomybę nobilitetą aptarnavusiam personalui, tačiau tai nesuminka jų mokslinės vertės. Valdovai puošėsi brančiais vienetiniais, t. y. analogu neturinčiais papuošalais, pagamintais vietinių meistrų, prisilaikant tradicijų, ką akivaizdžiai iliustruoja Stakliškių lobis, taip pat atvežtais iš svetur arba svetimšalių meistrų pagamintais papuošalais.

Drabužiai ir madingi aprangos priedai neapsiriboją vien tik metalinių detalių ir papuošalų gausa ir įvairove: skirtinges epochos pateikia ir savitą drabužių kirpimo stilių, audinių derinius, avalynės madas, tačiau tai – kita tema.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SARAŠAS

Adomonis T., 1969 – Trakų salos pilies rūmų sieninė tapyba // Menotyra. Vilnius, 1969, Nr. 2, p. 135–159.

Albrechto, 1993 – Albrechto Stanislovo Radvilos atsiminimai (1632–1656) // Metai. 1993, Nr. 12, p. 103–120.

Becker U., 1995 – Simbolų žodynas. Vilnius, 1995.

Bielski M., 1830 – Kronika Polska. Warszawa, 1830.

Daugudis V., 1968 – Stakliškių lobis. Vilnius, 1968.

Guzevičiūtė R., 2001 – Europos kostiumo tūkstantmetis (X–XX a.). Vilnius, 2001.

I balti, 1992 – I balti. Alle origini dei Prussiani, degli Iatvinghi, dei Lituani e dei Lettoni: Dal V secolo a. C. al XIV secolo. Palermo, 1992.

Jonynas I., 1932 – Vytauto šeimyna. Kaunas, 1932.

Jonynas I., 1996 – Lietuvos didieji kunigaikščiai. Vilnius, 1996.

Juodelis S., 1980 – Kupiškio rajono senkapių tyrinėjimai // ATL 1978 ir 1979 metais. Vilnius, 1980, p. 118–122.

Kalkowski T., 1971 – Tysiąc lat monety Polskiej. Kraków, 1971.

Kazakevičius V., 1993 – Plinkaigalio kapinynas // LA. Vilnius, 1993. T. 10.

Kitkauskas M., 1994 – Vilniaus Arkikatedros požemiai. Vilnius, 1994.

Klimas P., 1933 – Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–14 ir 1421 metais) // Praeitis. Kaunas, 1933. T. 2, p. 94–157.

Korkutis V., 1980 – Mineralų pasaulyje. Vilnius, 1980.

Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.

Kuncevičius A., Tautavičius A., Urbanavičius V., 1994 – Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos 1993 m. tyrimai // LIIR. F. 1. B. 2545.

Kuncienė O., 1979 – Sarių senkapis // LA. Vilnius, 1979. T. 1, p. 76–100.

Kuncienė O., 1974 – XIII–XIV amžių rytų Lietuvos moterų galvos papuošalai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1974. T. 3 (48), p. 67–75.

Lietuvos, 2001 – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Vilnius, 2001.

Lorentz S., 1933 – Insygnija królewskie i wystawa w zakrystii katedralnej // Kurjer Wiłeński. 1933 09 06, Nr. 238.

Manhardt W., 1936 – Letto-preussische Götterlehre. Rīgā, 1936.

Moreliowski M., 1932 – Odkrycia wileńskie: Znaczenie prac około wskrzeszania wileńskich pomników historji i sztuki // Alma Mater Vilnensis. Czasopismo akademickie. Wilno, 1932. Z. 10, p. 43–65.

Paliušytė A., 1994 – XVII a. Biržų Radvilų kolekcijos ir šiaurietiską „kunstkamerą“ tradicija // Europos dailė. Lietuviškieji variantai. Vilnius, 1994.

Papée F., 1927 – Acta Alexandri. Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Cracoviae, 1927. T. 19.

Piekosiński F., 1896 – Rachunki dworu Króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420. Krakow, 1896.

Ragauskienė R., 1999 – Barbora Radvilaitė. Vilnius, 1999.

Ragauskienė R., Ragauskas A., 2001 – Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiems. Vilnius, 2001.

Rickevičiūtė K. – Rankinės iš Karmėlavos kapynino // Kultūros paminklai. 2001, Nr. 8, p. 46–55.

Ruzas V., 1998 – Vladislovo Vazos medaliai // Dailė. Istorija ir elitinės kultūros teigtys. Vilnius, 1998, p. 44–67.

Senoji, 1996 – Senoji Lietuvos literatūra. Metraščiai ir kunigaikščių laiškai. Vilnius, 1996. Kn. 4.

Steponavičienė D., 1997 – Pietinių vartų bokšto tyrimai 1996 m. // LIIR. F. 1. Nr. 2670.

Steponavičienė D., 2001 – Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų latrinos // Lietuvos pilių archeologija. Klaipėda, 2001, p. 184–196.

Svetikas E., 1988 – XIV–XVII a. Alytaus kapinynas. Alytus, 1988. I sąsiuvinis: Antsmilkiniai ir auskarai.

Svetikas E., 1997 – Tretininkai Lietuvos christianizacijos pradžioje: archeologijos duomenys apie jų atributiuką // Lituanistica. 1997, Nr. 4(32) p. 13–38.

Svetikas E., 1998 – Sagtys XVI–XVII a.: tipai ir paskirtis // LA. Vilnius, 1998. T. 15, p. 389–432.

Svetikas E., 2001 – Daugiakaroliai antsmilkiniai: etninis ar konfesinis požymis? // Lietuvos istorijos metraštis 2000. Vilnius, 2001, p. 5–19.

Šinkūnaitė L., 1993 – XVII a. Radvilų portretai. Kaunas, 1993.

Šinkūnaitė L., 2000 – XVII a. Lietuvos portretas // Dailė. Vilnius, 2000.

- Širmulis A.**, 1994 – Vytauto Didžiojo portretai // Europos dailė. Lietuviškieji variantai. Vilnius, 1994, p. 55–64.
- Tautavičius A., Urbanavičius V.**, 1996š – Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1995 m. archeologinių tyrimų ataskaita. LIIR. F. 1. B. 2546.
- Urbanavičienė S.**, 1993š – Lietuvos kaimiečių išeiginiai drabužiai XIV a. pab.–XVII a.: Humanitarinių mokslo daktaro laipsnio disertacija. Vilnius, 1993.
- Urbanavičienė S.**, 1995 – Diktarų kapinynas // LA. Vilnius, 1995. T. 11, p. 169–206.
- Urbanavičius V.**, 1970 – Rumšiškėnai XIV–XVI amžiais. Vilnius, 1970.
- Urbanavičius V.**, 1979 – Jakštaičių senkapis // LA. Vilnius, 1979. T. 1, p. 122–151.
- Urbanavičius V.**, 1993 – Pałac władców Litwy na Zamku Dolnym w Wilnie // Konteksty. 1993, Nr. 3–4, p. 32–33.
- Urbanavičius V., Kuncevičius A., Tautavičius A.**, 1991š – Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1990 m. tyrimų ataskaita // LIIR. F. 1. B. 1944.
- Urbanavičius V., Urbanavičienė S.**, 1988 – Archeologiniai tyrimai // LA. Vilnius, 1988. T. 6, Obelių kapinynas, p. 9–61.
- Vaitkuskienė L.**, 1984 – Kaštaunalių plokštinis kapinynas // LA. Vilnius, 1984. T. 3, p. 79–92.
- Vaitkuskienė L.**, 1995 – Pagrybio kapinynas // LA. Vilnius, 1995. T. 13.
- Valatka V.**, 1974 – Skerių (Mažeikių raj.) švedkapis // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973 metais. Vilnius, 1974, p. 91–93.
- Valatkienė L.**, 1980 – Galkančių (Telšių raj.) senkapio tyrinėjimai 1978 metais // ATL 1978 ir 1979 metais. Vilnius, 1980, p. 114–116.
- Varnas A.**, 1995 – Tulpiakiemio senkapiai // LA. Vilnius, 1995. T. 11, p. 244–289.
- Vaškevičiūtė I.**, 1995 – Mažeikių (Šiaulių raj.) XVI–XVII a. kapinynas // LA. Vilnius, 1995. T. 11, p. 290–316.
- Vilniaus**, 1968 – Vilniaus miesto istorija. Vilnius, 1968.
- Vilniaus**, 1995 – Vilniaus žemutinės pilies rūmai. 1990–1993 metų tyrimai. Vilnius, 1995. T. 3.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 1970 – Lietuviai IX–XII amžiais. Vilnius, 1970.
- Wawel**, 2000 – Wawel 1000–2000. Wystawa jubileuszowa. Kultura artystyczna dworu królewskiego i katedry // Katedra Krakowska – biskupia, królewska, narodowa. Skarby Archidiecezji Krakowskiej. Kraków, 2000. T. 1–3.
- Zabiela G.**, 1995 – Bečių senkapis // LA. Vilnius, 1995. T. 11, p. 330–381.
- Большая**, 1986 – Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. Прага, 1986.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LA – Lietuvos archeologija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas.

METAL DETAILS AND ORNAMENTS OF CLOTHING BY DATA OF INVESTIGATION OF THE VILNIUS LOWER CASTLE

Daiva Steponavičienė

Summary

During investigations carried out in the Sovereigns' Palace of the Vilnius Lower Castle many ornaments and clothing accessories made from precious metals, glass and minerals were found. They are local and imported artefacts from various epochs. Unfortunately, only fragments of many of them remained, therefore, they carry little information. More light on the subject was shed by prewar investigations of the Royal Crypt in the Vilnius Cathedral where the remains of three Lithuanian royal persons – Aleksandras Jogailaitis, Elžbieta Habsburgaitė and Barbora Radvilaitė with royal insignia were found. The archaeological data from

the Lower Castle were compared with the archaeological material of Lithuania, iconographical data (fresco, painting, applied art – portrait tiles, medals, coins etc.), added to by written sources (correspondence of Sigismund August and Barbora Radvilaitė, inventory of Alexandre Jogiellon etc.).

The decorating details were divided into hair and body (head, neck, hand) ornaments and clothing ornaments (designed for pinning, tightening or decoration of wear), as well as accessories, which supplemented the general style of costume of this or that period, following the scientific literature of Europe. It was observed that at an

early stage of the Castle's existence more ornaments were related to the Byzantine culture, while in times of late Gothic, Renaissance and Baroque more popular was the fashion of the West. These processes were related with the Lithuanian sovereigns' political interests, as often as not cemented by royal marriages.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Fragment of tile with picture of longhaired.
- Fig. 2. Square tiles with female and male portraits.
- Fig. 3. Golden engraved chain, from the latrine of the South building, 15th–16th centuries.
- Fig. 4. Tile with portrait of Žygimantas the Old who is decorated by solid chain.
- Fig. 5. Cut-glass pendant, from outside of the South building.
- Fig. 6. Beads of black and gray glass of the 14th century, imported from Rusia.
- Fig. 7. Bead of black amber – jet, from the latrine of the South building.
- Fig. 8. Band-bracelet of the 13–14th centuries, made of copper alloy, with Arabic (?) characters, from the South building, basement G.

Fig. 9. Ring eye from dark blue chalcedony of the 13–14th centuries.

Fig. 10. Golden enamel ring with Maltese cross.

Fig. 11. Golden enamel ring with diamond, emerald and ruby belonging to Barbora Radvilaitė, the Queen.

Fig. 12. Golden ring with four diamonds belonging to Elisabeth von Habsburg, the Duchess.

Fig. 13. Bed tile of the end of the 15th – beginning of the 16th centuries, with female bust, from the basement E.

Fig. 14. Silver round brooch of the Gothic style.

Fig. 15. Small bronze button of the 13–14th centuries, from the basement F.

Fig. 16. Round bronze gilded button of the 14–15th centuries, fringe-decorated.

Fig. 17. Three small tin buttons of the 14th century, from outside of the South building.

Fig. 18. Bronze belt (?) binding with small cones.

Fig. 19. Bronze binding of belt tip of the Renaissance style.

Fig. 20. Bronze belt buckle of the fist half of the 16th century.

Fig. 21. Two bindings for purse (?) of the 14th century, from outside of the South building.

Fig. 22. Binding for purse of the 17–18th centuries.

МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ ДЕТАЛИ ОДЕЖДЫ И УКРАШЕНИЯ ПО ДАННЫМ ИССЛЕДОВАНИЯ ВИЛЬНЮССКОГО НИЖНЕГО ЗАМКА

Дайва Степонавичене

Резюме

Исследуя королевский дворец Вильнюсского нижнего замка, было найдено много украшений и уборов одежды, изготовленных из благородных металлов, стекла и минералов. Это местные и импортные изделия из различных эпох. К сожалению, большинство из них сохранилось в фрагментах, поэтому дают мало информации. Для раскрытия темы больше информации предоставляют довоенные исследования королевской крипты Вильнюсского кафедрального собора. Тогда были найдены останки трех королевских особ – Александра Ягеллона, Эльжбеты Габсбургской и Барбары Радвилайтė вместе со знаками королевской власти. Археологические данные Нижнего замка сопоставляются с археологическим материалом Литвы, иконографией (фрески, живопись, прикладное искусство: портретные изразцы, медали,

монеты и т.п.), дополняются письменными источниками (корреспонденция Сигизмунда Августа и Барбары Радвилайтė, описание имущества Александра Ягеллона и др.).

Следуя за европейской литературой, детали убора разделяются на украшения волос и тела (головные, нашейные, для рук), также украшения одежды (предназначенные для запинания, стягивания и декора), аксессуары, дополняющие общий стиль костюма той или иной эпохи. Отмечается, что из раннего этапа существования замка встречаются украшения, в основном связанные с византийской культурой, а в эпохи поздней готики, ренессанса и барокко получает распространение западная мода. Эти процессы связаны с политическими интересами правителей Литвы, нередко закрепленными королевскими браками.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

- Рис. 1. Фрагмент изразца с изображением длинноволосого юноши.
- Рис. 2. Квадратные изразцы с женским и мужским портретами.
- Рис. 3. Золотая гравированная цепочка из латрины южного корпуса. XV–XVI вв.
- Рис. 4. Изразец с портретом Сигизмунта Старого с массивной цепью на шее.
- Рис. 5. Хрустальная подвеска, найденная снаружи южного корпуса.
- Рис. 6. Бусы из черного и серого стекла. XIV в., импорт из России.
- Рис. 7. Бусина из черного янтаря–гагата из латрины южного корпуса.
- Рис. 8. Лентообразный браслет из сплава меди с арабскими (?) письменами, найденный в подвале *G* южного корпуса XIII–XIV вв.
- Рис. 9. Глазок кольца из темно–синего халцедона. XIII–XIV вв.
- Рис. 10. Золотое кольцо, покрытое эмалью, с изображением Мальтийского креста.

Рис. 11. Золотое кольцо королевы Барборы Радвилайтэ, покрытое эмалью, с бриллиантом, изумрудом и рубином.

Рис. 12. Золотое кольцо княгини Эльжбеты Габсбургской с четырьмя бриллиантами.

Рис. 13. Корытоводный изразец конца XV–начала XVI веков с изображением женского бюста из подвала *E*.

Рис. 14. Серебряная кольцевидная фибула готического стиля.

Рис. 15. Бронзовая пуговица из подвала *F*. XIII–XIV вв.

Рис. 16. Круглая бронзовая позолоченная пуговица, украшенная бахромой. XIV–XV вв.

Рис. 17. Три оловянных пуговицы, найденные снаружи южного корпуса. XIV в.

Рис. 18. Бронзовая оковка пояса (?) с конусами.

Рис. 19. Бронзовая оковка конца пояса в стиле ренессанса.

Рис. 20. Бронзовая застежка пояса. I половина XVI в.

Рис. 21. Две оковки кошелька (?), найденные снаружи южного корпуса. XIV в.

Рис. 22. Оковка кошелька. XVII–XVIII вв.